

Мијат ШУКОВИЋ*

ЦРНОГОРСКА НОВОВЈЕКОВНА ДРЖАВА И ЊЕН РАЗВОЈНИ УСПОН ДО 1914. ГОДИНЕ – ИСТОРИЈСКИ НАЈЗНАЧАЈНИЈА ТЕКОВИНА У ПЛОДОВИМА ДРЖАВОТВОРНОГ ДЈЕЛОВАЊА ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

Историјски најзначајнија творевина и тековина створена у Црној Гори у току плодотворног државничког владарског дјеловања династије Петровић Његош је – црногорска нововјековна држава, најкомплексније добро које створи и има један народ. Добро без кога један народ и нема пуну слободу.

Створена је у историјским процесима довршеним у периоду од 1796. до 1803. године и континуирано државотворно и културно-духовно развојно уздизана, учвршћивана и јачана до 1914. године.

Није ово митско или реторичко глорификовање. Такав значај црногорској нововјековној држави одређује њена дјелотворност као историјског чиниоца, једног од чинилаца одбране слободе црногорског народа, конституисања црногорског система вриједности, црногорске културе и истрајног слободарског чињења на црногорској територији, балканским и европским просторима. Институционални је облик и организована снага којом је и помоћу које је црногорски народ: успоставио и очувао јединство, уредио односе на својој територији, одбранио и заштитио своју слободу и свој опстанак, учврстио црногорски државни, културни и национални идентитет и субјективитет и црногорско име – у државном, културном и националном значењу и постигао да се те вриједности организовано и достојанствено проносе кроз простор и вријеме. Снага без које и без чијих тековина у садашњости не би било ниједне од четири врхунске вриједности за црногорски народ и народ Црне Горе: црногорског државног, културног и националног идентитета и субјективитета, црногорске културе, црногорске нације и црногорског имена у значењу које сада има.

Ако историјске вриједности једне епохе чини оно што из њених тековина и дешавања друга епоха сматра и биљежи као вриједности, констатоване

---

* Доктор правних наука. Редовни професор универзитета и редован члан Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица.

чињенице и налажу да се у научним разматрањима епохе династије Петровића Његош уврсти као вриједност првог реда стварање и развој црногорске државе, као најзначајнија њена тековина. Да се испише једна повијесна вертикала о стварању и развојном успону црногорске државе и улоге династије Петровић Његош у томе.

Речено није ни спуштање на ниво схватања да је држава врхунска вриједност ма каква била. Напротив, речено је изведено и из вриједности принципа на којима је заснована и изграђивана, по којима је доминантно функционисала, и њене континуиране тежње да слободу осваја, обезбјеђује и штити, организује живот и односе међу људима на принципима слободе и једнакости, чојства, правде и правичности и њима комплементарних вриједности.

Створена је, развојно уздизана и одбрањена громадно великим прегнућима, енергијом, слободарском борбом, мучним и чемерним животом у врлетним горама и громадно великим жртвама црногорског народа, предвођеног државнички мудрим, одважним и одлучним, стратешки промишљеним и свакодневно чињеним дјеловањима, савјесним и родољубивим витешким жртвеним борењима свих владара и владика из горостасне династије Петровић Његош. У том стваралачком дјелатном сједињењу били су покретачки одлучујући, често и пресудни, духовно припремање, идејно пројектовање, акционо осмишљавање и непосредна државничка и културно-духовна чињења владара и владика из династије Петровић Његош. У том смислу, у тим координатама, црногорска нововјековна држава, њено државотвотно и културно-духовно уздизање све до 1914. године, плод су, неимарско су дјело државничког дјеловања династије Петровић Његош. Дјело створено и уздизано до крајњих домета које је историја омеђила, које су историјске околности омогућавале. Дјело чије ослободилачке и етичке карактеристике и историјски значај, династију Петровић Његош и чине државнички горостасном. Дјело које својом укупношћу, својим ослободилачким и етичким духом, чини част црногорском народу и вриједностима богати његову историју и укупну културу. Дјело којим је династија Петровић Његош задужила Црну Гору и њен народ.

Иако су црногорска нововјековна држава и њен развојни успон до 1914. године резултат државничког дјеловања династије Петровић Његош у цјелини, сваког владике и владара из ње, није томе подједнак допринос сваког од њих.

I

ВЛАДИКЕ ДАНИЛО, САВА И ВАСИЛИЈЕ ОТВОРИЛИ И ИНАУГУРИСАЛИ ПРОЦЕСЕ СТВАРАЊА ЦРНОГОРСKE НОВОВЈЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

Процесе организовања и унутрашње консолидације Црне Горе, организованог повезивања црногорских племена, заједничког вођења одбрамбених ратова и њене међународне субјективизације и афирмације, утемељили

су владике и господари Црне Горе – Данило, Сава и Василије Петровић Његош, у периоду од 1697. до краја седамдесетих година XVIII вијека.

Владика Данило са трона Митрополије организује Црнорорце. За доношење одлука о свјетовним пословима организује међуплеменски Главарски збор, као ужи, и Општи збор, као шири народни парламент. Под вођством владике Данила, војно организовани Црногорци извојевали су три побједе над отоманском војском (Царев лаз 1712, у којој су према расположивим подацима учествовали и Грбљани, Грњине 1717, Пипери 1732). Владика Данило брине и о организовању и повезивању дјелова свог народа, користећи се својом црквеном јурисдикцијом, која је од 1718. године обухватала и право на црквену јурисдикцију и над „својим народом на млетачкој територији”. На Општем збору на Цетињу 21. јула 1717. године, према утврђењу Глигора Станојевића, било је око 2000 људи, од Мораче до Котора.¹

Не умањујући вриједност оствареног, укључујући и усмјерење које носи остварено, владика Данило није установио институције потребне и довољне за утановљење државе. Није успио ни отклонити међусобне борбе племенских главара за превласт на територији Црне Горе.

1711. године владика Данило успоставио је политичке везе са Русијом, која Црну Гору од тада почиње помагати, материјално и политички. Од тада Црна Гора, као *цјеловиѝ енѝиѝеѝ*, почиње освајати мјесто у међудржавним односима. Почиње од тада и њено помињање у царским граматама. Тиме је Црна Гора субјективизирана у међународним односима. Успостављање те везе од утицаја је и у свеукупној историји Црне Горе од тада.

Владика Сава је дјеловао више као духовник него као свјетовни владар. У неконституисаној црногорској заједници помоћу племенских *судова добрих људи* рјешава спорове између племена и села. Обезбјеђује добре односе са Млетачком Републиком. Наставља праксу одржавања главарских збора и Општег збора, као облика повезивања црногорских племена. Ни он не успијева отклонити сукобе племенских главара за превласт и њихово појединачно „заметање кавги с Турцима”. Нити успоставља институције неопходне и довољне за постојање државе.

Шире су и одређеније концепције владике Василија. Према научном закључку Г. Станојевића, изведеном на основу научног истраживања, „Василије (је) имао јасну концепцију о будућности своје земље”.² Дјеловање је усредредио на побољшавање услова живота Црногораца, у чему је видио пут јачању црногорског заједништва. У том циљу посебно је бринуо о развоју трговине, а из његовог писма (1758) руској царици Јелисавети види се да је молио да се у Црну Гору пошаљу стручњаци за истраживање руда. Протесним Меморандумом због затварања „Црногорског пазара” у Котору,

¹ Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, Цетиње 1955, стр. 145, 133.

² Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, том III/1, страна 348.

који је у његово вријеме био најзначајнији пазар Црногорцима, издејствовао је одлуку Млетачког сената од 22. августа 1744. године о његовом поновном отварању и смјени провидура који је крив за његово затварање. То је за консолидовање и јачање црногорске заједнице имало велику важност. Руску царицу Јелисавету писмом од 1758. године моли да посредује код аустријских власти да дозволе трговину између Јадрана и Балтика. Настојао је да се стварају услови за образовање. 1753. године тражи помоћ да се у Црној Гори отворе „мале словенске школе”, чији би полазници по завршетку ишли у црквена и војна училишта у Русију. Пет година касније тражио је да дванаесторо дјеце из Црне Горе учи у Русији, осим војних наука и језике: француски, грчки, латински, италијански.

Ради и на унутрашњој изградњи црногорске заједнице. Збор племенских главара 1751. године усваја његов предлог и образује општеплеменски суд и у њега бира осам судија. У пракси овај суд није имао значајнију фактичку моћ. Његово образовање, међутим, двоструко је значајно. Прво, прва је натплеменска институција у нововјековној Црној Гори. Друго, његовим формирањем утемељен је процес ограничавања племенске самовоље и стварања натплеменских институција. Процес који се од тада није заустављао.

У свом дјелу *Историја о Црној Гори* и у писмима Марији Терезији (1751) и Колегију иностраних дјела Русије (1753), констатује да се Црна Гора раније „називаше јединственим именом Зета” и казује да зетску, односно црногорску територију чине и: Спич, Сушањ, Шестанска крајина, територија око Скадарског језера до ушћа Бојане, Паштровићи, Грбаљ, Котор (наводи да су Црногорци у њему подигли 70 кућа), Кртоле, Љуштица, Нови, Зета, Тузи, Хоти, Пјешивци, Бјелопавлићи, Пипери, Грахово, Вилуси, Дробњаци, Братоножићи, Кучи, Ровца, Морача, Васојевићи... Тиме је утврдио црногорску територију.

За вријеме његове владавине, као и стално од владике Данила, „Цетињски манастир је заједничко светилиште и онијех у границама и онијех православаца изван граница” под његовом јурисдикцијом.

Његов протест Русији што прима неке Србе под именом Црногораца и садржина његове *Историје о Црној Гори* казују да је идентификовао и афирмисао свијест о народносној посебности Црногораца у односу на „браћу хришћане Србе, Бугаре, Македонце” и друге. У тексту штапманом 1754. године употребио је народносну ознаку „црногорски народ”. Тиме је идентификовао тадашњу историјску самосвијест Црногораца, о свом историјском и народносном бићу.

Резултатима свеукупног дјеловања владика Данила, Саве и Василија у знатној мјери *припремљен је терен да се створи црногорска нововјековна држава. Остворени су и инаугурисани процеси њеног стварања*. Идентификовање и афирмисање од владике Василија формирања свијести о црногорској територији и постојању црногорске народносне посебности има посебан значај у томе. Јер, територија и народ су два битна услова формирања

државе, без којих државе и нема, иако се само са њиховим потојањем држава не успоставља.

Ипак, за вријеме њихове владавине није превазиђена доминација принципа чисто сродничко-племенске политичке организације друштва и вршења политичких функција. Сродничко-политичко уређење и структура власти на тој основи конституисана, није замијењена територијално-политичким уређењем и влашћу са чисто територијално-политичким карактером. Није створена нововјековна црногорска држава.

II

ВЛАДИКА ПЕТАР I – СТВОРИТЕЉ ЦРНОГОРСKE НОВОВЈЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

Владика Петар I Петровић Његош наслиједио је животно устаљене институционалне и неинституционалне облике политичке организације друштва и натплеменске судске власти створене на тлу Црне Горе за вријеме владавине владика Данила, Саве и Василија, од њих афирмисану народну свијест о јединству подловћенског и брдског дијела Црне Горе и црногорског народа, о његовом народносном идентитету, посебном у односу на „браћу хришћане Србе, Бугаре, Македонце” и друга остварења за вријеме њихове владавине. Наслиједио је и укупност историјско-културног, политичког и духовног наслеђа црногорског народа слагану у дотадашњем дугом историјском периоду, чију битну садржину чине и конституисани, у дугим историјским процесима, посебни црногорски ентитет, идентитет, индивидуалитет, субјективитет и право на државу.

На тим историјским темељима и коријенима, у историјским процесима од 1796. до законског успостављања правног поретка доношењем *Законика ойшчеџ црногорскоџ и брдскоџ*, познатог и под именом *Законик Пејтра I*, који је ступио на снагу 1803. године, иницијативама и дјелима владике Петра I и црногорског народа, створено је тројство које чине: *сѣтановнишѣво, шѣришѣорија и власѣи*. *Власѣи која је инсѣишѣиуционализована, која ефекѣивно дјелује и којој се ѣокорава већина сѣтановнишѣва на црногорској слободној шѣришѣорији*. Тројство истоврсно скупу и склопу конститутивних стубова и везних елемената потребних и довољних за настајање и постојање државе уопште, потребних и довољних да се створи, да се конституише и постоји црногорска држава.

Разложно је, чињенично је утемељено, с тога, закључити: *за вријеме владавине Пејтра I Пејтровића Његоша, његовим дјелима и дјелима црногорскоџ народа, сѣтворена је црногорска нововјековна држава. У њеном сѣварању ѣресудни су доѣринос и улоџа Пејтра I Пејтровића Његоша. У шѣом смислу, Пејтар I је сѣтворишѣел црногорске нововјековне државе*.

Тадашње успјешно и убрзано довршење процеса стварања црногорске државе условила је, подстицала и омогућила, како ће се видјети из казивања која слиједе, и тадашња историјска ситуација.

БИТКЕ НА МАРТИНИЋИМА И КРУСИМА ПРЕСУДНЕ ЗА
СТВАРАЊЕ ЦРНОГОРСKE НОВОВЈЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

Историјске побједничке битке на Мартинићима и Крусима у лето 1796. године, припремане и вођене под вођством Петра I, и дејство њихових побједничких резултата, историјски су преломне не само у ратовању Црне Горе са Отоманском империјом него и у процесима стварања црногорске државе. *Преломне су битке за државу Црну Гору.*

Сурови отомански напади 1796. године на слободу подловћенског и брдског дијела Црне Горе, подловћенског и брдског дијела црногорског народа, циљно усмјерени на њихово потпуно уништење, императивно су наложили да се одбрана од њих организује на општецрногорској идеји, са општецрногорским стремљењима. По сили тог императива, у припремама и вођењу битака на Мартинићима и Крусима 1796. године, успостављено је *јединство* црногорских подловћенских и брдских племена и нахија и њихових територија – до 1796. године силом историјских околности раздвојених, распарчаних, међусобно осамостаљених до изолационизма и не ријетно међусобно сукобљених. *Јединство – одбранбено, схваћено као егзистенцијални императив, као снага која осигурава оцшанак. Које је шиме њостало и њолишчко, духовно, шеришоријално, циљно.*

Јединство учвршћено међусобним завјетним обавезама и моралном чврстином, и правно је озваничено и оснажено са два историјска правно-политичка акта. *Одлуком* од 20. јуна/1. јула 1796, у којој је *вес Збор Черногорског обчештва* утврдио, под заклетвом, опредјељење подловћенског и брдског црногорског становништа да сви „заједнички хоћемо војевати супроћ општега христијанског непријатеља за православну вјеру и за свети закон и за нашу предрагу слободу и вољност нашу, и за љубезно отачество”, и *Штегом* – правним актом *конституционалног карактера и снаге организовања црногорског друштва са нашлеменским обликом њолишчке организације*, који је донио *Збор Черногорског обшчештва* 6/17. августа 1796. Актом којим је поновљена цитирана завјетна обавеза садржана у *Одлуци*, а у његовом другом члану утврђује се: „Рекосмо и заклетвом утврдисмо ће гођ би непријатељ окренуо и на коју би страну на нас и на нашу браћу Брђане ударио да хоћемо један другому бити у помоћ и за благочестиву вјеру нашу христијанску војевати и своју крв проливати, и љубазное отачество и дра(жа)јшују вољност и слободу зашчишчати”. У акту се утврђује и обавеза да ће се сви покоравати одређењима у њему. *Штега* изричито утврђује: *напад на било који дио подловћенске територије или територије Брда сматраће се нападом на црногорску цјелину и да сви прихватају одговорност црногорске цјелине према страним земљама за чињења било којег племена или нахије*

и њихових припадника. Утврђује се и обавеза да ће се сви покоравати одређењима у *Сшеџи*.³

Одређења у *Сшеџи* – иако су без правне форме и израза римског права и ондашњих европских закона – за тадашњи црногорски народ нијесу мање обавезујућа од било којег закона. Форма јој не може одузети општеобавезујући карактер. Санкције за неиспуњење налога и завјетних обавеза у *Сшеџи* су – „мрзост и вјечно проклетство од народа”. У тадашњем црногорском народу, вјерски веома индоктринираном, а религиозно необразованом, проклетство је схватано и прихватано као санкција првог ранга, као санкција са снагом која најјаче обавезује да се санкционисани налог и обавеза поштују и извршавају беспоговорно. Зато је тада та врста санкционисања у црногорском народу имала јаче дејство од санкционисања казнама било које врсте.

Успостављена је тада, дакле, црногорска заједница живота са централистичким управљањем. Која је прихватила покоравање централно усвојеним правним нормама. И усвојила као своју културу идентификоване и исказане вриједности у означеним правно-политичким актима. Културу као систем вриједности за духовни и политички живот. Заједница опредијељена да остварује општецрногорску замисао.

Сурова, непосредна и врло снажна пријетња да се униште црногорска слобода и црногорски народ и снага најприроднијег и најјачег људског унутрашњег нагона – нагона самоодржања и одбране од уништења, дакле, условили су, усмјерили и објективно присилили да се у том судбинском времену одбрана осигурава на једино могући ефикасан начин – успостављањем јединства црногорског народа и стварањем централне команде за вођење битака и других органа централне власти, натплеменским организовањем.

Остварен је спој историје и логоса.

Борба њрошњив Турака шим је добила нови смјер, нови квалишиџи, нови смисао. Надрасшијају се доминација самовољних и осамостиаљених њлеменских акција и неинстишијуционализовани облици борбе за слободу. Идеја одбране њрерасиџа у црногорски државошворни њројекаш, чије је ошваривање схваћено као еџзисшеницијални имџерашњив црногорскоџ народа. За чије ошваривање је већ у њришреми означених бишјака ошшочео њроцес џрађења инстишијуционалноџ механизма. Значење и истшоријски значај шшџа одређује сазнање науке формулисано ријечима: нишшја вриједно без људи, а људи нишшја џрајно не моџу сшворишш и обезбиједишш без инстишијуција.

Историјски успјешан побједнички исход тих битака увјерио је и подловћенска и брдска црногорска племена у предност, дјелотворност и снагу њи-

³ Текст *Одлуке и Сшеџе* видјети: *Црногорски законици 1796-1916*, том I, страна 3-9; Зборник докумената у пет томова, капиталног значаја, који су приредили академик Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, Подгорица 1998.

ховог јединства и дјеловања под јединственим и натплеменским вођством. Продуковао је и учврстио свијест о постојању општецрногорских интереса и да се јединством они најбоље задовољавају и осигуравају. Тај дух тада је ушао у сваки дом на подловћенском и брдском црногорском тлу. Усмјерио је оријентацију свих црногорских дјелова и постао снага осигуравања очувања и јачања јединства успостављеног у означеним биткама. У великој мјери детерминисао је и будућу судбину Црне Горе.

Означеним отварањима испуњена су два услова за постојање државе, два чиниоца државе – становништво и територија. Два услова и чиниоца државе који нијесу довољни за њено настајање и постојање, али без чијег испуњења нема државе.

УСПОСТАВЉАЊЕ СИСТЕМА ОРГАНА НАТПЛЕМЕНСКЕ ВЛАСТИ И ЦРНОГОРСКОГ ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Трећи елемент потребан за установљење и постојање државе, који је неизоставни конституент државе – *јавна власт*, створен је у процесима довршеним у периоду од 1796. до друге половине 1803. године. Јавна власт коју чине законодавна, судска и извршна, и коју врши систем централних натплеменских органа. Тај систем органа чине: *Збор Черногорског общества*, као законодавни орган, *Врховни поглавар земље*, који је и врховни војни заповједник, *Правиљелство суда црногорског и брдског*, као врховне власти у области одржавања правног поретка и правосуђа, *Стална гвардија* „од двије стотине наоружних људи”, и *Народна канцеларија* на Цетињу у којој је организовано вршена централна власт од успостављених органа.

Збор Черногорског общества, чије име и само изражава натплеменски карактер органа, настао је *фактички* – путем прерастања у просецу рада из дотадашњих Општенородног збора и главарских зборова.⁴ Из зборова који су функционисали као институције црногорског типа племенске и војничке организације, са улогом облика повезивања, договарања и савезништва самосталних и независних племена. Савезништва са правом сваког племена и нахије да одлучује да ли ће или не извршавати закључке донесене на њиховим засједањима.

Збор Црногорског общества установљен је да доноси одлуке и правне прописе обавезујуће за све подловћенске и брдске дјелове црногорског народа и територије. То му даје својства натплеменског централног законодавног органа јавне власти. Органи без ограничења никаквом влашћу из-

⁴ Црногорски примјер потврђује „да први државни органи нису се правним путем одређивали, већ фактичким”, како утврђује Слободан Јовановић, познати теоретичар о држави, њеном настанку и њеним конституентима, *Сабрана дела*, Београд 1990, том 8, стр. 143.

над. Легитимног да као репрезентант црногорског народа, цјелине његових подловћенских и брдских дјелова, у име њиховог заједништва, у име црногорске цјелине, наступа: према црногорским племенима и нахијама у име слободе и заједничких интереса, а према страним државама као репрезентант те цјелине.

Доношење првог законског прописа – *Сћеђе* и *Законика обичеј црногорској и брдској* сукцесивно у дјеловима од 1798. до 1803. године, непоречив је доказ тога.

Ступањем на снагу *Законика обичеј црногорској и брдској* 16. октобра 1803. године,⁵ којег дана су на народном збору „сви положили заклетву да ће се Законику покоравати”, којим су регулисани сви друштвени односи чије је регулисање у Црној Гори, у вријеме његовог доношења, било најзначајније и најургентније, успостављена централна јавна власт прописала је и у животној реалности успоставила правни поредак Црне Горе. Јединствен за подловћенску и брдску територију Црне Горе, са усмјерењем да се на неослобођеним територијама Брда примјењује у могућој мјери и према приликама. Њиме је забрањена и оштро санкционисана „крвна освета”, тадашње велико зло на црногорском тлу. Зајамчена је својина, што је кључни друштвени однос. Заштићени су санкцијама и трговински односи, којима је на тлу Црне Горе зачињан систем перспективних односа у економији. Негиран је легалитет и легитимитет правног партикуларизма црногорских племенских заједница и нахија и на подловћенској и брдској територији. Правно је одузета дотадашња неприкосновеност правном партикуларизму на црногорском тлу. Забрањено је и санкционисано свако нарушавање „поретка у земљи”.

Успоставила је правни поредак од којег, по изричитом тадашњем исказу Петра I, зависе „и главари (митрополит, гувернадур, сердари, војводе) у вршењу својих дужности”.

Ова чињеница је битна. Јер, органи који „прописују правни поредак – органи (су) законодавни. Право заповедања достиже врхунац у правном поретку; нема веће правне моћи него што је моћ прописати правни поредак, јер сва се права и све дужности заснивају на правном поретку. „Законодавни органи врше највишу власт у држави, власт суверену – и као вршиоци суверене власти они потпуно представљају државу. *Држава је у њима оличена... Воља законодавних органа важи безусловно као воља државна*”; „органи који извршују и примењују прописе правног поретка – управни и судски... без сумње имају право заповедања” али је њихово заповиједање „ограничено, они могу издавати само такве заповести које се слажу с правним поретком” – утврђује великан теорије о држави и њеном настанку Слободан Јовановић.⁶

⁵ Видјети: *Црногорски законици 1796-1916*, књига I, стр. 10-20.

⁶ *Циш. дјело*, страна 145/146.

На истој стратешкој основи, са истим стремљењима и у истим процесима успостављени су и други органи јавне власти – Врховно војно заповједништво, Врховни поглавар земље, Правитељство суда црногорског и брдског, Гвардија, Народна канцеларија.

Врховно војно заповједништво за цијелу црногорску територију – подловћенску и брдску – и јединствен поредак на подручју одбране, успостављени су и животно остварени у току битака на Маритинићима и Крусима у лето 1796. Та функција тада је повјерена Петру I. Он ју је вршио и у организовању и вођењу битака. И након битака. То је непорецив и битан доказ да је то дио завршног процеса стварања црногорске државе. Јер, „војна власт није исто што и племенска”. Прихватањем војног централног заповједништва племе себе „потчињава војној дисциплини и оно се претвара *из једне крвне у једну њравну заједницу*”... „Држава је и почела као војна заједница; прва власт била је власт војних старешина”.⁷

„Врховни поглавар земље”, како је тај орган званично именован у каснијим актима, установљен је одлуком Збора Црногорског обшчества на засједању одржаном 3. септембра 1797. године. Одлуком којом је дата „пуна власт Господару Митрополиту Петру Петровићу да јест началник, протектор и заповједник нашег народа”, то јест, црногорског народа, и завјетно одлучено да црногорски народ „неће над собом имати заповједника драговољно никад осим Господара Владику Петра”. Државотворни карактер овог органа, његово право да у животу дјелује као поглавар земље, „свега црногорског народа”, да у томе наилази и на отпор, потврђује и одлука Збора Црногорског обшчества, донесена касније, којом је прописано да „свако ко покуша Митрополиту Петру Петровићу оспорити да је врховни поглавар земље” има да „буде кажњен као вјероломник свега црногорског народа”.

Правиљелсѣтво суда црногорског и брдског установљено је као орган са функцијом да „одржава унутрашњи поредак и мир и благовремено предузима неопходне мјере да мир не буде ни на који начин нарушен”, да врши „врховну власт” у области правосуђа, у кривичним и грађанским стварима, и да „има право да оснива предузећа и установе који могу служити једино интересима народа”.⁸

Збор Црногорског обшчества изабрао је и његове чланове на засједању 23. септембра 1799, а допунио њихов састав избором „50 чиновачника” на сједници одржаној 6/18. августа 1803. године. Правитељство је вршило

⁷ Слободан Јовановић, *циѣл. дјело*, стр. 36.

⁸ Видјети: *Пројектѣ о реорганѣзацији центѣралних орѣгана властѣи и Правила о унутрашњој орѣганизацији Правиљелсѣтва*, од 24. октобра/5. новембра 1805. године, у којем је и приказ од чега се „састоји унутрашња орѣганизација власти у Црној Гори”, (у) *Црногорски законици 1796-1916*, том I, стр. 33-50.

своје функције од избора првих његових чланова. Сачувани документи и подаци у литератури свједоче да је овај орган дјеловао. У образложењима одлука прецизно се позивао на појединачна одређења у *Законику обшчем црногорском и брдском* или „на дух основних законских начела”. Путем њега је у битном обиму исказивано и потврђивано постојање црногорске државе и њеног правног поретка.

„*Сџална гвардија* од двије сторине наоружаних људи” уставовљена је да буде „пратња” врховном поглавару земље и вјере и да обезбјеђује „тачност извршења наређења” органа власти. За извршење судских одлука, употребљавани су и разни облици принуде.⁹ То јој даје карактер не само церемонијалне и безбједносне гарде, него и својеврсне институције са функцијама извршног органа, органа принуде.

Сви установљени органи централне власти вршили су повјерене им функције у реалном животу. Њиховим стварним дјеловањем, снагом њихове власти, обезбјеђиван је, оствариван и штићен, правни поредак успостављен *Закоником обшчим црногорским и брдским*.

Након бийке на Крусима, Црна Гора насџуија као цјелина ѓрема друђим државама. Врховни поглавар земље, законодавни орган и Правитељство разматрају односе са другим државама и рјешавају спорове који искрсавају у тим односима у било којем дијелу црногорске подловћенске и брдске територије. Ови органи у име Црне Горе закључују споразуме, преузимају обавезе. Ондашње државе Турска, Аустрија и Француска прихватиле су цјеловитост Црне Горе и фактичким понашањем третирали су је као државу. У првој деценији послије 1803. године, Наполеонова Француска предлагала је Црној Гори успостављање дипломатских односа, што није прихватила централна власт Црне Горе.¹⁰ Тада је Црна Гора ушла у европску

⁹ Једна илустрација: У селу Доњаци (Цеклин) браћа Лукач са још неколико грађана супроставили су се извршењу одлуке централног суда којом је наложено спровођење једног њиховог суграђанина (Мићуна Михаљевића). Власти су то квалификовале као повреду правног поретка, као „увреду народа црногорског и брдског”, као „побуну”. Услиједио је „поход” Петра I са „пратњом” у село. Браћа Лукач су протјерани из земље, одузета им је имовина, порушене њихове куће. Кажњен је свако „ко је на ма који начин судјеловао у супростављању”. Одлука о спровођењу Михаљевића извршена је.

¹⁰ О томе свједоче: (1) Мировни уговор у Купидуху од 21. јуна/3. јула 1808. године, којим „Његово Високопреосвештенство митрополит црногорски и брдски по беспрестаној молби Смаил-бега Османагића и других Турака, сагласио се с народом црногорским учинити мир с везиром албанским и његовом државом” и путем својих опуномоћеника утврдише (тач. 1) „међу обје провинције мир и тишину”. Дакле, изједначен је политички облик уговорача у нормативном дијелу уговора, а у преамбули уговора друга страна је изричито идентификована као држава. У њему се, у тачци 8, говори и о границама црногорске „земље”; (2) Уговор о регулисању односа са француским властима у Боки, од 1810, а допуњен 1812; (3) Писмо црногорског законодавног органа о

историју као политичко-историјски појам, са значењем „државице на југозападном дијелу Балкана”.

Гледано са друге стране, послије 1803. године није настављена до тада устаљена пракса да поједине црногорске племенске заједнице или нахије партикуларно склапају обавезујуће аражмане са другим државама, нити је таквој пракси успостављени поредак давао легалитет и легитимитет.

УСПОСТАВЉЕНО ТРОЈСТВО – ТЕРИТОРИЈА, СТАНОВНИШТВО И ЦЕНТРАЛНА ЈАВНА ВЛАСТ – КОНСТИТУИВНИ ДРЖАВЕ

Приказана политичка творевина изграђена на црногорској подловћенској и брдској територији у процесима довршеним у 1803. години, са напријед идентификованим конститутивним стубовима, везним елементима и третманом од других држава – *држава је. Црногорска нововековна држава*. Држава је било да се држава схвата као политички облик организовања друштва у коме једни имају право да наређују а други обавезу да слушају и извршавају, било као политички облик организовања помоћу којег један дио друштва врши силу над другима или сагласно било којем другом схватању државе исказаном у филозофско-политичкој и научној литератури. Схватањима исказаним од Платона, који је у дјелу *Држава* разматрао настајање државе и са гледишта оног који влада и са гледишта оног којим се

регулисању односа са Аустријом, од 6/18. августа 1817. године; (4) Уговор који је Петар II Петровић Његош закључио 20. октобра 1838. са херцеговачким везиром Али-пашом Ризванбеговићем, у коме је Црна Гора означена са „независна област”.

Петар II Петровић Његош је 31. децембра 1836. године у Бечу издиктарао чланак који је у преводу Вука Караџића објављен 7. фебруара 1837. године у листу *Allgemeine Zeitung*, чији почетак гласи: „Обично је увијек владало мишљење у Европи да постоји самосталност Црне Горе само фактично и да су њено једино јемство храброст и истрајност њеног ратоборног становништва. Ми, међутим, сад сазнајемо из вјеродостојног извора да се чува на Цетињу у Архиву Владике Црне Горе један султанов ферман који је писмени доказ: да је самосталност Црногораца и правно образложена”. Између осталих констатује и следеће податке: Ферман је издат „иза пораза Махмут-паше скадарског 1796”. Издао га је султан Селим Емир. Њиме је објавио „свим својим везирима и пашама од Босне, Албаније и Македоније, пограничним сусједима Црне Горе: пошто Црна Гора није била никад потчињена власти нашег двора, то вам наређујем да Црногорце мирно пуштате на нашу област, као што се надам да ће Црногорци оставити на миру и моје поданике”. Постојање тог фермана потврдио је Јеремије Гагић, руски вицеконзул у Дубровнику, у одговору од 21. марта 1837. на писмо барона Фердинанда Шалера, окружног поглавара у Дубровнику. Навео је да је „Порта ферман издала заузимањем руског амбасадора у Цариграду”, али да „Владика није вјерно навео његов садржај”, не наводећи у чему се састоји разлика између оригинала и навођења (Видјети: Јефто М. Миловић, *Петар II Петровић Његош у свом времену*, стр. 207-213).

влада, и Аристотела, који је у дјелу *Полиџика* освијетлио ширу проблематику настајања и функционисања античке државе; преко становишта о настајању државе у дјелима Хобса, Монтескијеа, Канта, Хегела, Јелинека – који је у науку о држави унио дистинкцију између социолошког и правног поимања државе – Келзена, Вебера, Енгелса, Лењима, Голунског, Пашуканиса, Слободана Јовановића, Олега Мандића – да поменем само ове мислиоце о држави из ранијих времена, па до савременог истакнутог мислиоца о држави – Норберта Бобиа, који је у дјелу *Држава, владавина, друштво* исказао савремена схватања о држави.¹¹

Према резултатима науке о држави, наиме, држава настаје када се на једној територији успостави и правно конституше власт која слободно ус-

---

¹¹ Хобс је резултате својих изучавања и становишта исказао у свом дјелу *Левијанџ*, објављеном 1651. године. Његов налаз има два елемента. Први, држава настаје када стање у коме свако неограничено употребљава сопствену силу против свих осталих за остварење својих хтјења, прелази у стање када само централна власт на одређеној територији има искључиво право да употребљава силу. Други, постојање „леgitимне врховне власти” која успоставља сигурност поданика. Није „важно да ли је то једно лице или више лица”. Гдје год постоји обоје, по њему, створена је држава.

Хегел у расправи *Конџиџиуисање Њемачке*, објављиваној у наставцима у времену од 1799. до 1802. године, утврђује: „Мноштво људи може себи дати назив држава ако се уједине да заједно бране што је њихово”. На другом мјесту у истој расправи каже: „Да би мноштво људи створило државу, захтијева се да они створе заједничку војну силу и власт”. Његово је становиште да се „држава дјелимично деградира” ако се и када се „стриктно посматра као принудни апарат, помоћу кога један дио друштва врши принуду над другим”. Келзеново становиште (објављено 1922) је: „Држава је политички облик организовања... који регулише употребу силе и монополизује силу”. Стварање државе „се потпуно решава правним уређењем поретка”. Слободан Јовановић у дјелу *Држава* (објављено 1922) утврђује: „Чим једна заједница притисне један део земљишта као свој, чим организује своју власт на њему, она постаје државом”.. „За постојање државе тражи се само једно, а то је – свршен чин”. Олег Мандић закључује: Држава је створена кад је створен организациони облик друштва на одређеној територији у коме постоји власт „коју врши један мањи његов слој, распоређен у створене органе”. За настанак државе „мјеродавно је... да територијална повезаност замијени родовску ознаку припадности одређеном друштву”, да „родовско-племенски органи уступају мјесто новим органима” територијалним. Норберто Бобио у означеном дјелу утврђује: За настанак државе „потребан је и довољан услов... да се на одређеној територији формира власт која може донисити одлуке и давати наредбе обавезујуће за све који живе на тој територији, а покорава им се велика већина оних којима су намијењени и у већини случајева гдје се тражи покоравање”. Своје разматрање завршава закључком: „Ко сматра конститутивним елементом концепта државе и стални административни апарат, те стално вршење функција које само савремена држава развија, мораће неизоставно подржати да (грчки) полис није држава, да феудално друштво није имало државу”. (Шире о овом видјети у мом раду *Створена држава или само темељ за стварање државе*, (у) Зборник радова са научног скупа под насловом *Биџика за Црну Гору Марџиниџи – Круси 1796-1996*, Подгорица 1997, стр. 136-141).

поставља правни поредак, регулише односе и има моћ заповиједања, а државност се састоји у вршењу државне власти на одређеној територији независно од било које друге власти.

Да је тада створена држава и да је о томе постојала пуна свијест њених членика, потврђује и садржина *Меморандума о државном уређењу Црне Горе*, сачињеног од Петра I у облику писма руском цару, датираног 19/30. мај 1798. године. Тачка 4-та у њему почиње реченицом: „*Цјелокујно сѣановнишиѣво црногорско сѣворило је облик самосвојне државе, која обухвата Црну Гору и дио Скендерије.*” Она ће и даље бити „самовласна и независна од Порте отоманске, није обавезна ни према власти Аустријске империје...”¹²

Постојање државе Црне Горе у вријеме када је он постао новоизбрани црногорски владар потврђује и књаз Данило Петровић Његош у петицији упућеној руском цару Николи I у априлу 1852. године, свега три мјесеца након његовог проглашења за новог владара Црне Горе (13. јануар 1852). У петицији пише: „Прво: црногорска држава бива мирска и постаје Нашљедно Књажевство...” У петицији он тражи само да се прихвати та промјена облика владавине државом – умјесто дотадашњег теократског облика владавине да се прихвати „Нашљедно Књажевство”.

ПОДУДАРНОСТИ И СПЕЦИФИЧНОСТИ КОМПАРАТИВНО ГЛЕДАНО

Стварање црногорске државе производ је егзистенцијалне потребе и императивног интереса црногорског народа да одбрани свој опстанак, под импулсом најприроднијег нагона у човјеку – нагона самоодржања. Интереса и потребе да се црногорски народ, отклоном оштрих унутрашњих сукоба, јединством, и организованошћу оспособи за успјешније вођење ослободилачке борбе, за војевање, и да успостављањем унутрашњег реда и сигурности, створи услове за развојни успон. Разлози њеног стварања, дакле, једно су, а њени коријени су друго. Не поклапају се.

Њено стварање, компаративно посматрано, производ је истоврсних прилика и фактора који су произвели и друге државе у историји. Истовремено њено стварање носи и неколико специфичности, које утискују посебни печат њеном стварању. Међу њима су најзначајније: (1) Црногорска нововјековна држава није створена коришћењем деспотизма, личног или колективног, него путем неке врсте „саборног сагласја главарског слоја” и народа, а под вођством једне способностима ријетко обдарене, примјерно честите, општепризнате и у народу уважаване и поштоване личности. (2) Није настала као резултат међусобне борбе за власт њених припадника, него као императив егзистенцијалног отпора цијелог народа. (3) Духовна принуда, а не чиста физичка сила, примарни је метод и начин обезбјеђивања заштите њеног порет-

¹² Видјети писмо у: *Црногорски законици 1796-1916*, стр. 20-27.

ка и система вриједности. (4) Установљење и дјеловање судске власти имало је улогу и значење у процесима стварања и почетног функционисања црногорске државе већу него што обично има у стварању држава. (5) Црногорска држава створена је без мноштва чиновника, установа, без владарских дворова и оријентације да је ургентно нужно њихово грађење. (6) Установљена је као теократија посебне врсте, која моћ и власт црквеног поглавара повезује са Општецрногорским збором као обликом самосталне свјетовне власти, и (7) Средиште правног уређивања односа у друштву чине забране вршења одређених радњи прописаних као кажњива дјела.

Ове и друге специфичности стварања црногорке нововјековне државе изазов су и шанса за теоријска разматрања и развијање теоријске мисли о држави и настанку држава.

УЛОГА ПЕТРА I У СТВАРАЊУ ЦРНОГОРСKE НОВОВЈЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

Владика Петар I Петровић Његош сједињавао је у својој личности, по вољи народа и тадашњих народних првака, два достојанства – врховног поглавара вјере и врховног поглавара земље. Та његова позиција и дјелима доказана својства његове личности – велико знање, духовна снага, надареност за историјске синтезе и визионарство, државничка мудрост, способност разумијевања историјске ситуације и потреба; родољубље, истрајно жртвено борење за интересе народа и храброст у том борењу, руководећи се принципом активног дјеловања, а не чекања повољне ситуације; способност да упушено спаја и реализује визионарство са практично-политичким потребама и историјским условима; обдареност духовног мислиоца, војсковође, законописца, књижевника, слободарска стремљења и општецрногорска одређења; примјерна људска честитост – учинили су да га је још „за живота народ прихватио за свеца”. Осигурани су да његове ријечи и позиви на дјеловање имају посебну важност, харизматски утицај и на главаре и на народ и да он задобије улогу неприкосновеног вође свеукупног црногорског народа.

Са те позиције, са тим способностима и врлинама, са улогом коју је народ прихватио, Петар I успијевао је да зналачки процијени друштвене потребе, императиве народних интереса, могућности које ситуација пружа, да при томе не занемари ниједан сегмент и аспект ситуације и могућности, да пројектује и осмишљава путеве и начине успјешног остваривања стремљења, да мудро и одлучно предводи акције пројектованим путевима. Успијевао је да окупља, утиче и постиже формирање одређења појединаца и народа, усмјерава их да се успјешно остваре циљеви и стремљења. И успјешно је повео народ у процесе стварања државе.

Непосредни је иницијатор, организатор и најутицајнији творац сједињавања црногорских племена, успјешни је врховни војни заповједник у припремама и вођењу битака на Маритнићима и Крусима, креатор је *Одлуке, Шише, Законика обичеј црногорског и брдског* и свих творачких чињења

којима је стварано тројство конституената црногорске нововјековне државе и њеног изграђивања у прве двије деценије XIX вијека.

То су поуздани докази за констатовано у наслову овог поглавља – да су државничко дјеловање Петра I Петровића Његоша и резултати тог његовог дјеловања кључни у стварању црногорске нововјековне државе и да је он, у том смислу, *неимар и створитељ црногорске нововјековне државе*.

Створену државу идентификовао је као државу *црногорског* становништва, црногорског народа, који „има своју историју, дубоке коријене и виталне жиле”. Иако се није бавио етничким одређењима, у овом одређењу је изричит, као што у више својих радова изричито исказује да нијесу исто црногорски и српски народ.¹³

На овим фундаментима – да је држава црногорског народа и да црногорски народ има посебни, самостални народносни идентитет – Петар I Петровић Његош идентификовао је, конституисао, концепцијски и садржински уобличио и усмјерио црногорску државну идеју и створену црногорску нововјековну државу.

¹³ У својима радовима, лично писаним и оним чији се *изворници* налазе у архивској грађи, ова два појма Петар I разликује у народносном смислу, а не у регионалном, у „раму јединственог српства”. У писму упућеном 1826. године „Србину из Крушевца” Јеремију Гагићу, на дужности руског конзула у Дубровнику, Петар I одлучно протестује што је руска новчана помоћ упућена Црној Гори адресирана „српском народу”, а не „црногорском народу”, Појмове црногорски и српски народ не исказује „као однос општег и посебног”. То не негира садржина објављених текстова његових говора пред биткама на Мартинићима и Крусима. Објављени текстови тих његових говора накнадно су писани. Не од њега. Није доказана подударност објављених текстова и стварно казаног пред биткама, а има доказа који оправдавају основану сумњу у њихову подударност. Појмове „црногорски народ” и „српски народ” разликује и од појмова – „славеносербски народ”, „православни народ”, „славено-сербски-илирски народ”, које употребљава у више облика. Њима означава шире групације народа, које одређује по вјерским или другим мјерилима. Групације народа које повезује сродство, једновјерност, блискост. Садржина његових радова увјерљиво доказује да појам „славеносербски народ” Петар I употребљава као неетнички, као надетнички појам. И да његовом употребом Петар I није одредио народносни идентитет црногорског или било којег другог народа. Његово „славеносербство”, међутим, потура се и протура као „свесрпство” црногорског и других народа, групације коју Петар I обухвата појмом „славеносербство”. Циљ је очигледан: исказе Петра I искористити као доказ да су Црногорци и Срби „једно исто”, са интересно-политичким мотивом и циљем да се промијени стварни историјски, културни, народносни идентитет црногорског народа. Суштину овог и других појмова које употребљава Петар I могуће је разумјети само у контексту општих природних, историјских, друштвених, политичких, вјерских, културних и других прилика у којима их је употребљавао. Које казују да појам „славеносербски” у радовима Петра I нема значење одређења да су „исто црногорски и српски народ”, да су у „логичком односу општег и посебног унутар општег” – како се тврди у више историографских радова.

О ПОРИЦАЊИМА ДА ЈЕ ЦРНОГОРСКА НОВОВЈЕКОВНА ДРЖАВА
СТВОРЕНА У ВРИЈЕМЕ ПЕТРА I

У досадашњим историографским радовима пориче се да је у вријеме Петра I створена и функционисала црногорска нововјековна држава. И тврди да је она створена пола вијека касније, за вријеме владавине књаза Данила. То је до сада доминатно становиште у историографији. Њено стварање у вријеме Петра I пориче се са неколико констатација и тврдњи. То су: у Црној Гори и након 1803. године постоји племенски начин живота; за вријеме владавине Петра I нијесу успјешно вршене *све* државне функције, што се илуструје чињеницом да није искоријењена крвна освета; у том времену није било административног апарата и затвора као средстава принуде; нијесу правно регулисани односи у свим областима у којима се у држави регулишу односи.

Ништа од тога, појединачно или скупа, без обзира на тачност, међутим, не може порећи да је тада створена црногорска нововјековна држава. Не може порећи зато што је у Црној Гори од 1803. године постојало све, баш све, што најауторитативнији научници о држави – Хегел, Келзен, Слободан Јовановић, Олег Мандић, Норберт Бобио и други – у цитираним и другим дјелима утврђују да је означено тројство потребно и *довољно* да постоји једна држава. И што све наведено у констатованим тврдњама није услов неопходан за постојање државе уопште. Неколико и посебних аргумената то казује.

Социјални начин живота је једно, а *пољопривредно* организовање је сасвим друго. Иако и после 1803. године постоји племенски социјални начин живота у Црној Гори, у њој после те године *доминирају* успостављена структура јавне власти и правни поредак успостављен од ње. То јест, доминира политички облик организовања који има својства државе. По оном што доминира, а не по оном што постоји а не доминира, свуда и увијек, идентификује се и одређује политички облик организовања једног друштва.

Постојање државе не негира и не може негирати мала разуђеност и бројност елемената структуре органа успостављене јавне власти. Као и код других грађевина, и код друштвене грађевине која се зове држава примарна је чврстина која осигурава постојање, а мање је значајан бројност архитектонских елемената.

Једно је успјешност вршења функција државе, а сасвим је друго да ли је држава створена, да ли постоји. Потпуно континуирано извршавање *свих* функција државе није услов њеног постојања. Ни сада, ни у прошлости. Ако би и када би било тачно да тадашње неискорјењивање крвне освете доказује да тада није постојала црногорска држава, онда би се морало прихватити да у садашњости не постоје државе које не успијевају да искоријене тероризам и мафију. То, међутим, никоме не пада на памет.

Већи обим административног апарата, постојање или непостојање затвора као средства физичке принуде, није неизоставан услов постојања државе, као што успостављање затвора и других сличних институција принуде у некој за-

једници, само по себи, није доказ да она има својства државе. „Као највиши израз правне моћи државе *не* треба узети употребу принудних средстава, него треба узети прописивање правног поретка, пошто би без поретка и државна принуда изгледала просто насиље. Државна је власт, према томе, право запо- ведања и право прописивања правног поретка; што се тиче остваривања прав- ног поретка принудним средствима, то је само материјална последица држав- ног права заповедања; *што не чини суштинину*”. Циљ државе није вршење прину- де „него сузбијање насиља... У сузбијању насиља, држава без сумње употре- бљавала силу, али та употреба силе била је *само средство* за остваривање из- весних апстрактних правила, извесних идеја и начела. Служећи идејама, држа- ва је и сама добила изглед нечег рационалног и праведног”.¹⁴

За ово је битно и констатовати: власт Петра I Петровића Његоша била је сигурна и без снажнијег репресивног апарата. Државу Црну Гору није ни функционисао, а то се показало успјешним у датим историјским усло- вима, тако да физичка принуда државних органа буде једини или доминан- ни метод и доминантно средство у вршењу државних послова, иако је и њу користио, што је напријед илустровано. У вршењу државних послова он се више него на физичку принуду ослањао на убјеђивање и духовну принуду, на културу и вјеру, као покретачке и рјешавајуће чиниоце. Као потенцијал- не духовне силе. Животни токови казују да је за обезбјеђивање поштовања успостављених правног поретка и система вриједности дјелотворније дје- ловала снага његовог благослова или клетве него физичка принуда. Чињеница да га је народ још за живота прихватао као свеца, увећавала је снагу његових благослова и клетви. Томе је погодовала и чињеница да је тадашњи црногорски народ био врло религиозан, а вјерски недовољно образован. Клетва је и приличила тадашњем времену.

Само ако се и када се не спознају и не разумију теоријска знања и утврђења свјетски челних научника о држави и њеном настанку и стварно дејствујућа снага и дубина утицаја харизме Петра I, стечене квалитетним радом и честито- шћу, његових благослова и клетви, исказиваних поводом конкретних понаша- ња и усмјерења и конкретним лицима, појединцима или одређеним колективи- ма, може се утврђење о постојању или непостојању црногорске државе на по- четку XIX вијека сводити на то постоје ли или не постоје у Црној Гори затво- ри и други облици физичке принуде. Другачије не. Подсећам на већ у фусно- сти цитирано Бобијево научно становиште: „Ко сматра конститутивним еле- ментом концепта државе и стални административни апарат, те стално вршење функција које само савремена држава развија, мораће неизоставно подржати да (грчки) полис није држава, да феудално друштво није имало државу”.

Ни уређеност *државним* правом *свих* односа који се у правилу уређују пра- вом у једној држави није услов постојања државе. Битно је да ли су државним

¹⁴ Слободан Јовановић, *циџ. дјело*, стр. 129/130 и 38.

правом уређени они односи који су примарни, својина и систем власти, и они чије је уређење у датој ситуацији ургентно. У ондашњој црногорској ситуацији идентификовано је да је ургентно уредити односе на подручјима крвне освете, кажњивих дјела, односа на подручју трговине, посебно односа са властима и грађанима на пијацама у Котору. Односи на тим подручјима тада су дјелотворно уређени Законом који је ступио на снагу 1803. Сви други односи тада били су уређени *обичајним* правом, које је такође чинилац којим се уређује и конституише правни поредак. Правом које је и у теорији „признато за равноправно и равномоћно са државним правом” у „свим областима у којима нема законских норми”. Неуређеност појединих односа нормама државе, с тога, није неуређеност уопште. Ваља се присјетити и чињенице да су Француској у 18. и у више деценија у 19. вијеку државним правом уређени односи само у три области – кривичној, грађанској и трговачкој. Нико, међутим, не доводи у питање да је тада Француска била држава.

Нема ниједног ваљаног разлога који би налагао или тражио да се закључује да оно што је довољно за настанак државе уопште, није довољно и за настанак црногорске нововјековне државе. Да се за њен настанак тражи више него за државу уопште.

Апсурд је, па и више од тога, одрицати државност Црној Гори до 1855. године и зато што у току пола вијека прије 1855. године велике силе Црну Гору прихватају као субјект са којим ступају у уговорне односе, са којим актима међудржавног карактера успостављају границе, узајамно утврђују међусобне обавезе. Са једном од њих (Турска) и обавезе узајамног признавања судских пресуда, а друга (Француска) нуди јој и успостављање дипломатских односа.

Супротна је стварности, дакле, тврдња да је црногорска нововјековна држава створена тек пола вијека касније, у процесима довршеним 1855. године доношењем *Ойшиџ земаљског законика*, шире познатог под именом *Законик књаза Данила*. На крају крајева, све ново што је створено у процесима до 1855. године у садржини три означена конституента државе, резултати упоредне анализа то казују, доминатно је квантитативне природе. А разлике квантитативне природе су доказ развојног успона државе, а не њеног постојања или непостојања.

III

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ ВИСОКО ДУХОВНО УЗДИГАО ЦРНОГОРСКУ НОВОВЈЕКОВНУ ДРЖАВУ

Петар II Петровић Његош, владика и двије деценије црногорски владар, влада и ствара у већ створеној црногорској држави. Унапређује је. Правитељство суда црногорског и брдског реорганизовао је (1831) у Правитељствујушчи сенат црногорски и брдски, који је назван и Црногорски сенат. Сенат је установљен као централни и највиши орган власти у Црној

Гори. У њему су обједињење, као што су биле и у Правитељству, судска и извршна власт, али је установљена сталност рада чланова Сената и свакодневно вршење сенатске функције, што је обезбијеђено и установљењем редовних плата за вршење сенатске функције. То је увећало ауторитет и одговорност Сената. Број сенатора на почетку био је 16. Касније је мијењан. За извршење одлука Сената и вршење оперативних послова власти Његош је установио Гвардију. Дато јој је овлашћење да врши и „локалну судску власт”. Њени припадници судили су „мале грађанске и цивилне спорове”. У почетку је било 156 чланова Гвардије. Бирани су „из свих племена”. Установио је и институцију – Перјаници, којој је повјерена полицијска власт. Перјаници су вршили и функцију чувара (тјелохранитеља) владике.

Државу је подијелио на капетаније, као територијалне јединице, и установио капетанску власт у механизму државне власти. Тиме је извршио и извјестан степен децентрализације власти.

Побољшавао је организовање друштвеног живота.

Тиме и у тим границама унаприједио је устројство црногорске државе и њену организованост издигао на виши степен.

Издејствовао је разграничење Црне Горе са Аустријом (1841). Тиме је учврстио и ојачао црногорски међународни субјективитет.

Значајан је, без сумње, и овај допринос Петра II Петровића Његоша развојном успону државе Црне Горе.

ИДЕНТИТЕТ ЦРНОГОРАЦА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Много значајнији допринос развојном успону, учвршћењу и историјском усмјерењу црногорске државе, Петар II Петровић Његош – снажни и праведни сликар свијета, живота, људи, људског друштва – дао је садржином својих књижевних дјела, прије свега *Горског вијенца*. Садржином чију суштину чине: идеје слободе, нужности организоване борбе за слободу, за њено очување и заштиту и афирмисање људских врлина онога времена. Садржином мотивски садржајно, структурно и циљно везаном за Црну Гору, њен народ и њене људе. Којом је Петар II, његошевским системом животних и филозофских мисли, опјевао „живот и витештва црногорска” (академик Стојан Новаковић), у координатама општељудских и универзалних вриједности и са извођењем из црногорске слободарске традиције, идентификовао, објелоданио, духовно учврстио и високо уздигао, у историјским процесима стварано и вајано биће црногорског човјека и народа, особеност и посебност њиховог етичког, моралног, менталитетскокултурног, социјалнопсихолошког бића; црногорско културно-духовно биће и немире у бићу црногорског човјека; црногорску културно-духовну самосвијест и самобитност; друштвено-историјски, културно-историјски, културолошки, народносни и укупни црногорски идентитет и индивидуалитет. Духовни идентитет црногорског човјека и народа.

Садржину *Горског вијенца*, више него садржину других његових дјела, црногорски народ је утиснуо и стално утискује у народну свијест, у душе црногорске, у концепт и дух црногорске државе. Народ је тиме потврдио да је у садржини *Горског вијенца* препознао садржину свог обиљежја, свог културолошког, народносног идентитета, свог бића.

Тиме и на тај начин садржина књижевних дјела Петра II Петровића Његоша, примарно *Горског вијенца*, духовно је учврстила црногорски народносно/национални и културни идентитет, индивидуалитет и субјективитет и државно биће црногорске државе. И њено историјско усмјерење. Оријентисала је и усмјерила људе, црногорски народ, црногорску државу. И у садашњости његове тадашње идеје пружају руке градитељству универзалних вриједности, националне културе и слободе.

Громадно је велики историјски значај тог и таквог учвршћења, развојног успона и усмјерења црногорске државе. Чак и ако се у Његошевом мисаоном и укупном дјеловању, књижевном и државотворном, црногорство као реалитет и идентификација не схвата и не разумије као народносна/национална одредница – што стварно јесте – него као територијална. Јер, и у том случају казује и афирмише постојање дугачког низа црногорских особености и посебности.

Громадни значај тога казује и чињеница да је успон друштвене свијести о себи, о свом бићу, културно-духовном и народносно – најзначајнији развојни успон једног народа, једне државе. Да је надрастање паучине културне жабокречине и културно-духовни раст једног народа, она генерична снага која све друго вуче напријед. За материјално и социјално преслабу тадашњу Црну Гору – стијешњену између двије империјалне силе – чија је главна снага била духовна, то има и веће значење него обично што има. То Његошево идентификовање и афирмисање фундаментални је супстрат осе црногорске културе све до сада, са перспективом да буде дуго и у будућности. Супстрат који позитивну друштвену ангажованост личности и поштовање друге личности и вриједности других, смјешта у средиште моралности. Супстрат који се преноси са генерације на генерацију и дубоко дјелује на развој.

Без Његошевог идентификовања и афирмисања црногорске самосвијести и самобитности, црногорског бића и свеукупног идентитета, моралности, Црна Гора од тада до сада и не би била оно што је била и не би била сада ово што стварно јесте. То чини изузетно значајним, историјским, овај његов допринос развојном успону црногорске духовности, свеукупном развојном успону и тадашњем усмјерењу државе Црне Горе.

О ИДЕНТИФИКАЦИЈИ ЊЕГОШЕВИХ СТАНОВИШТА

Систем црногорских својстава и обиљежја, црногорску сомосвијест и самобитност, црногорски менталитет, црногорско народносно и укупно биће, Његош је исказао *кроз сучељавања казивања књижевних личности раз-*

личийоѡ каракѡтера, виђења свијеѡта и човјека, различийих свијеѡназора и ѡачака ѡледиѡѡта, у ѡлазиѡѡу равнойравних у међусобним сучељавањима. Кроз промишљање стварности које тече по неколико канала. Та духовна отвореност и то полифонијско исказивање, а не строго монофонијско исказивање ставова и опредјељења, особеност су садржине Његошевог књижевног опуса.

Непримјерено је томе извођење категоричких закључака о становиштима Његошевим само на основу исказа једног од лица које говори у *Горском вијенцу* или на основу цитирања појединих реченица или ријечи из његових дјела без њиховог освјетљавања у контексту цјелине Његошевог мисаоног опуса – што се распрострањено чини.¹⁵ То је прије и више представљање властитих субјективних оцјена и настојање да им се помоћу Његоша да снага чињенице, него вјерно идентификовање Његошевих погледа и становишта.

Садржина и смисао појединих ријечи или реченица које исказују поједина књижевна лица не може се суштински разумјети само на основу њих самих за себе, изоловано, независно од садржине цјелине Његошевог дјела у којем се налазе. Ако се своди само на њихову просту рецепцију, без контекстуалног и историјског промишљања. Нема ни методолошку ни садржајну утемељеност и оправданост да се као Његошев *ауѡиентѡични лични* поглед и став узимају искази појединих лица која говоре у његовим дјелима, поједине реченице или ријечи из њих, издвојене из цјелине, саме за себе и осамостаљене од цјелине. Без сагледавања њиховог релацијског односа са другим исказима у дјелу, са мотивацијом и циљевима дјела. Методолошку и садржајну утемељеност и оправданост нема ни тумачење појединих реченица или ријечи којима је Његош заиста исказао лични поглед или становиште независно од цјелине којој припадају, од мотива и циља њиховог исказивања, од императива времена у којем су исказане. Исто као што нема методолошку ни садржајну утемељеност и оправданост, нити је ваљан пут за разумијевање, извођење закључка, са претензијом да буде цјеловит и истинит, о било којем детаљу из фреске, без његовог виђења и сагледавања

¹⁵ Чак ни поимање Ловћена у Његошевом мисаоном опусу не може се исказати цитирањем само једног, било којег, дијела у којем је Ловћен поменут ако се и када се тај дио не стави у релацијски однос са цјелином Његошевог дјела. Јер, „Ловћен” има различито значење на различитим мјестима у његовом мисаоном опусу. На једном је мјесту име планине, на другом симбол црногорске ослободилачке свијести и одлучности, на трећем ознака црногорског идентитета и субјективитета, некада само државног, а некада и културног и народносног; на више мјеста та ријеч је у функцији видовитог и успјешног социопсихолошког, индивидуалног и колективног, снажења хероизма и патриотизма. Примјер који илуструје како се Његошева мисао дробила и тиме сиромашила, па и искривљује, ако се и када се на основу само једног казивања закључује о Његошевим погледима и становиштима.

са видика цјелине фреске у којој се детаљ налази и без разматрања његовог релацијског односа детаљ–цјелина–други детаљи, вријеме у којем је фреска створена.

Аутентични Његошеви погледи и становишта сазнају се и могу се сазнати једино када се његови поједини искази ставе у релацију са: цјелином и другим дјеловима његовог стваралачког опуса, мотивом и циљем његовог односног казивања, императивима матице његовог доба и конкретног времена у којем је исказао односне мисли.

Са таквим приступом идентификована су Његошева становишта о црногорској самосвијести, самобитности и о црногорском идентитету исказана у претходном поглављу.

Другачијим закључивањем цијепа се Његошев поглед на свијет, уситњава се и искривљује.

ЊЕГОШЕВО КОНСТИТУИСАЊЕ СТУБОВА ЦРНОГОРСKE КУЛТУРЕ И ДУХОВНОСТИ ДРЖАВЕ

Учвршћење и уздизање посебности и самобитности црногорске државне и друштвене заједнице, црногорског културно-духовног и народносног бића, Петар II Петровић Његош је учинио и оснивањем културних институција и публикација, као стубова црногорске културе и духовности државе.

Основао је: *Државну шћамјарију* (познату и под именима *Његошева шћамјарија*, *Књигојечайња*), у којој је одштампано 13 монографских издања и 5 година штампана прва периодична публикација – алманах *Грлица*; *Црногорску библиотеку* (познату и под именима *Библиотека црногорска*, *Државна библиотека*, *Његошева библиотека*); основне школе у Цетињу, Добрском Селу, Острогу, Брчелима. Тиме није само задовољио потребу коју је тадашња развојна етапа изњедрила и пред црногорску државу и црногорски народ поставила као приоритете, него је и значајно допринио просвјетно културном развојном успону црногорског друштва и државе Црне Горе. Одређеније: друштвено ткиво и духовни живот црногорске државе испунио је и новим културним садржајима и формама и инаугурисао тај правац њене даље изградње.

ЊЕГОШЕВО „СРПСТВО” РЕШПЕКТУЈЕ ПОСЕБНОСТ ЦРНОГОРАЦА

Цјелина садржине дјела Петра II Петровића Његоша саздана је на парадигми филозофских идеја слободе. Концепцијски и садржински уобличена је на пјесничкој понесености да изграђује и афирмише антиосманску политичку мисао и да њоме подстиче ослободилачке покрете, са ослонцем на хришћанство и хришћанску идеологију. Као и сви владари из династије Петровић, своју слободу није ограничавао ничим сем историјском ситуацијом и одбраном хришћанства.

То тројство, природно и логично, учинили су да садржином дјела обухвати митска и стварна витештва црногорска, српска, хрватска (Зрињски), албанска (Скендербег) и руска – иако је, како је већ констатовано, садржина његових дјела структурално и циљно везана за Црну Гору, њене људе, њен народ, особине и начин мишљења Црногораца, за „живот и витештва црногорска”. И да свеукупни обухват композиционо и садржински стави у функцију зближавања и окупљања народа око антиосманске политичке мисли и акције.

У том контексту је писао и о „српству”, оживљавајући архетипске слике српског витештва. За другачији налаз нема ослонца ни у Његовшевом дјелу ни у историји.

Мотиви, циљеви и садржина Његошевих исказа о „српству”, у контексту мотива, циљева и цјелокупне садржине његових дјела, казују: Његошево „српство” решпектује посебност црногорског народносног културно-политичког бића, идентитета и индивидуалитета, црногорску самобитност.¹⁶ Ни

¹⁶ Његошевим пјесничким исказима о „српству”, Косову, Обилићу, Бранковићу, циљни смисао и садржину одредује чињеница „да је Турска главна мука и најтежа борба Његошева” (Андрић). Да су то у његовом дјелу прије свега историјско-филозофски симболи за произвођење хероизма као животног погледа појединаца, група, народа, за стварање животне оријентације ка хероизму против имепијалних усмјерења ислама, а не одреднице идентитета и народности, Црногораца или било кога другог. Владимир Осолник, научник који је изучио Његошево дјело и приказивање тог дјела у историјско-књижевним радовима и резултате изучавања исказао у цитираној студији, констатује да су Његошеви интелектуално-пјеснички искази о „српству”, „тек идеална апстрактна, искључиво мисаона категорија, која обухвата, одн. којој припада хришћанско и опште нетурско становништво” (стр. 198). Но, било како било, његова одредница „српство” не може, објективно, потријети громадну количину чињеница о црногорској посебности, самобитности, политичкој и културно-духовној, које је Његош исказао у својим дјелима и које у њима доминирају. Тим више што је Његош, како је установио суптилни истраживач и мислилац Вуко Павићевић, све изводио из самог бића човјека као човјека, а не из етникума. И у наслову посвете дјела, Карађорђа је идентификовао као „оца Србије”, што не обухвата ни Црну Гору ни Црногорце. Не могу потријети ни друге чињенице, које су утврдили други. Међу њима су и: утврђење Јосефа Холечека у својој књизи *Црна Гора*, написаној на основу непосредног утврђивања чињеница у Црној Гори, објављеној у Прагу 1877. године. Утврђење исказано реченицом: „Питаш ли га за вјеру, одговориће Црногорац да је Србин, питаш ли га за народност, одговориће да је Црногорац”. Утврђење познатог и признатог српског научника Стојана Новаковића да је Његош опјевао „живот и витештва црногорска”, о проширености „синонимности српства и православља”, означавајући то – примитивизмом (*Први основи словенске њисменосџи међу балканским Словенима*, СКА, 1893). Утврђење француског историчара Пјера Кокела, исказано у својој књизи *Историја Црне Горе и Босне*, Париз 1895, у којој констатује: Историја црногорског народа „има много сличности са историјом сусједа Срба, зато што су оба народа истог поријекла... Зато човјек лако може помијешати једне са другима, а, међутим, постоје велике разлике међу њима... Од средине XIV вијека, они су потпуно раздвојени”. Кокел је претходно дуже времена изучавао и изучио историју Србије и резула-

у једном моменту нијесу у сукобу аутентично народносно црногорство и аутентично народносно српство, нити су поистовјећени.

Српство које негира народносно црногорство, инкопатибилно је са Његошевим погледом на свијет.

У вези са овим подсјећам: наука је поодавно афирмисала истину да се погледи, концепције и ставови сваког великог мислиоца изводе из његовог, њему својственог, филозофског и теоријског устројства, а не прије свега само навођењем издвојених цитата из његових дјела. И да је цјелина очигледнија и значајнија од појединог њеног дјелића. Због смислености и цјеловитости коју исказује цјелина. То је нарочито значајно за пјесничке исказе мислилаца, какви су Његошеви, чије значење у многоме зависи од функције коју врше, од боје историјске визије која се пјесничким исказом пројектује. Подсјећам и на научно утврђење да се истина налази у садржинском и циљном складу између свих релевантних чињеница, а не у било којој чињеници посебно или у неком низу појединачних чињеница.

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ И ЦРНОГОРСКА НАЦИЈА

У свом књижевном дјелу Петар II Петровић Његош идентификовао је и афирмисао особености и посебности културно-духовног бића црногорског човјека и народа, црногорску културно-духовну самосвијест и самобитност, друштвено-историјски, културно-историјски, културолошки, менталитетскокултурни, социопсихолошки, народносни и укупни црногорски идентитет и индивидуалитет, грађене и вајане у дугим историјским процесима. Црногорски народ је од њега идентификоване особине и посебности препознао као своје. Његове исказе утиснуо је у народну свијест, у душе црногорске. Свако у Црној Гори зна по неки Његошев стих, који цитира као усмјерач у животном дјеловању.

Када се ова чињеница стави у релацију и у контекст два научна утврђења – првим, да је култура један од кључних творачких чинилаца настајања и зријевања нације и обликовања националног идентитета, националне свијести, као дијела друштвене свијести, да култура, а не биологија, испуњава и детерминише ток човјековог размишљања и избора вриједности, формирање индетитета, продукује различите плодове, укључујући и националне, и другим, да је нација доминатно културно-духовно-политичка заједница, творевина, категорија, стварана, израстала и сазрела у историјским процесима – закључак је мислиоцима јасан: Петар II Петровић

тате изучавања објавио у књизи *Краљевина Србија*, за коју га је влада Србије одликовала Орденом Светога Саве, што је поуздан доказ да је његов налаз резултат свестраног изучавања ондашње стварности Србије, Црне Горе и Босне.

Његош, објективно, уобличио је и створио културно-духовни, историјско-културни замајак да црногорски народ израсте у црногорску нацију. Усмјерио је тиме и културно-духовни смјер даљег развоја црногорске државе и да она, као све друге државе, изврши улогу битног историјског чиниоца израстања и зријевања црногорске нације. Улогу чиниоца и услова, што историјско искуство потврђује (видјети: Доминик Снапер, Макс Вебер и други), који даје реалну снагу уобличавању нације, њеној изградњи, зријевању и конституисању.¹⁷

Објективно је тако, независно од тога да ли се он осјећао да је по народности/националности Црногорац. А постоје увјерљиви докази да се исказивао народносно/национално као Црногорац.¹⁸

¹⁷ У Његошевим дјелима има исказа формулисаних тако да они, сами за себе, издвојени из контекста у којем се налазе и из цјелине његовог мисаоног система и независно од њега, нарочито одвојено од егзистенцијалног циља који је кључни мотив и разлог његових казивања, могу бити ослонац површном тумачу и коментатору да закључи да Његош одриче Црногорцима народносно/националну посебност, да негира народносно/националну посебност Црногораца у односу на Србе. Такав приступ, међутим, пренебрегава двије истине и зато није за усвајање. Те двије истине су: (1) Истина се никада не налази ни у једној чињеници посебно, па ни у низу истоврсних чињеница. Налази се у односима између свих релевантних чињеница. У садржинском и циљном складу између њих. У тачкама гдје се тај склад исказује. (2) Истина о погледима, концепцији, одређењима и ставовима сваког великог мислиоца, ранга и типа Његошевог, изводи се из његовог филозофског и животног устројства, из његовог укупног опуса, а не прије свега или само из издвојених реченица или употребљених ријечи. То произилази из чињенице да само цјелина дјела садржи и исказује његову смисленост. То је нарочито значајно за пјесничке исказе какви су Његошеви. Исказе чије значење појединих ријечи, склопова ријечи и реченица у многоме зависи од функције коју оне врше у цјелини, од боје историјске визије која се пјесничким исказом пројектује.

¹⁸ О његовом народносно осјећању говори и садржина докумената које је он лично писао или потписао. Неколико чињеница о томе. У међународној путној исправи (пасошу) Петра II Петровића Његоша, у рубрици „народност”, написано је – „Црногорац”. На пасошу је његов потпис. У сачуваној међународној путној исправи број 132, од 21. децембра 1849. године, издатај на име Марка Врбице, у рубрици „народност” написано је – „Црногорац”. На њој је Његошев потпис којим је исправа овјерена. Петар II Петровић Његош потписник је (заједно са главарима шест црногорских нахија – Катунске, Ријечке, Црмничке, Љешанске, Бјелопавлићке и Пиперске) два историјска документа међудржавног карактера, од 12. октобра 1837. и од 6. маја 1838. године (уговори са Аустријом, чији су предмет манастири у Маинама и у Стањевићима) у којима потписници и себе, „њихове претнике и насљеднике” изричито идентификују са – *Нација Црногорска* (оба почетна слова су велика у оригиналу). (Документе видјети у књизи *Манасџир Стањевићи – стогодишња резиденција династије Петровића*, Цеатиње 1998, аутора Љубомира Каписоде Стањевића). Документи су писани у Црној Гори. Интелектуална и државничка доминација Његошева у односу на друге црногорске потписнике означених докумената, чини сигурним да је Његош имао одлучујућу улогу

КУЛТУРНО-ДУХОВНО – НАЈГЛАВНИЈА АРТЕРИЈА ДРЖАВЕ

Културно-духовно дјеловање, образовање и васпитање, којим пулсира живот, „најглавнија је артерија у организовању и уобличавању сваке државе”, посебности њене и њеног национално-социјалног супстрата. „Оно што вриједи, ни пред далеким потомством не блиједи” (Гете). А стварање институција најважнији је стуб обезбјеђивања трајности опстојања свега. Народносног/ националног идентитета и државе, такође. Историја је доказала: ништа вриједно без људи, а ништа трајно без институција. Без тога се не може учврстити ни поредак државе.

Ово општеважеће конкретизовано на Црну Гору значи: књижевно и укупно културно дјело Петра II Петровића Његоша представља најснажнију и најубедљивију зраку црногорске културно-духовне стварности од средине 19. вијека. Културно-духовни је свјетоназор који је усмјеравао и одржавао Црну Гору и у најтежим политичким и историјским неизвјесностима и ломовима. Зраку која је снажан чинилац израстања црногорског национално-културног обрасца и културно-духовног супстрата црногорске државе.

Ефекти тог његовог доприноса дјелују и у садашњости и дјеловаће у сада сагледивој будућности.

То казује и потврђује велику историјску улогу и велики историјски значај укупности констатованог доприноса Петра II Петровића Његоша развојном успону, јачању и одређивању даљег развојног смјера црногорске државе.

IV

КЊАЗ ДАНИЛО УЗВИСИО ДРЖАВУ ЦРНУ ГОРУ НА
ДРЖАВНО-СТАТУСНИ РАНГ – КЊАЖЕВИНЕ И УЧВРСТИО
ЊЕНО ЈЕДИНСТВО

Данило Петровић Његош свечано је проглашен за новог владара Црне Горе 13. јануара 1852. године. Свега три мјесеца након тога, крајем априла

у таквом народносном идентификовању црногорског народа. Народносну посебност Црногораца у односу на Србе, Његош је констатовао и у писму Милошу Обреновићу, датираном 15. јануар 1837, у коме напореда стоје одређења – „Срби и Црногорци”, и у писму Пауну Јанковићу, истакнутој и утицајној личности у ондашњој Србији, датираном 12. април 1845. године. И у свом тестаменту обраћа се „великом створитељу” да помогне „јадном, но јуначком црногорском народу”, што је, свакако не случајно, у једном значајном и утицајном тексту о Његошу, аутора Исидоре Секулић, преформулисано у „народ Црне Горе”, а стављено под наводнике. Ликови у *Горском вијенцу* „који наступају у конкретном догађању или чину, именовани су именима, и то по правилу (са додатком) као Црногорци”. (Владимир Осолник, *Историја књижевности о Пејровићу Његошу*, ЦАНУ, 1999, стр. 198).

исте године, дотадашњи теократски облик владавине државом Црном Гором замијенио је новим, свјетовним обликом владавине, а државу Црну Гору узвисио на државно-статусни ранг – Књажевине. На аудијенцији код руског цара Николаја I 27. јуна 1852. године, издејствовао је да Русија прихвати обје промјене и да их званичним чином афирмише. Потом су то прихватиле и друге државе.

Тиме је завршена историја црногорске теократске владавине – настале по императиву историјских околности, а не као резултат борбе око власти – чији је духовни идентитет носио обиљежја и византијског наслеђа. Констатоване промјене реализоване су раздвајањем свјетовне-државне и црквене власти, спојене у једној личности за вријеме владавине његових претходника Петровића.

Данило је преузео свјетовну-државну власт, да „влада Црном Гором”, са титулом – Књаз и Господар слободне Црне Горе и Брда. Црквена власт, „ограничена на црквене ствари”, повјерена је лицу изабраном по канонским регулама.

Извршене промјене и издејствовање да се оне прихвате, признају и афирмишу званичним чиновима других држава, историјског је значаја у развојном успону црногорске државе. Отклоњен је дотадашњи, за онда долазеће вријеме анахрони облик владавине, који је представљао једну од кочница даљег развојног успона државе Црне Горе и учвршћивања њеног положаја у односима међу државама. Са новим обликом владавине и државним статусним рангом Данило је црногорску државу превео на развојне токове организације и управљања ондашњих модерних европских држава. Побољшани су и општи услови за остваривање три кључна циља тадашњег фактички постојећег Даниловог национално-политичког програма државе Црне Горе: ширење територије државе Црне Горе путем ослобађања територија под окупацијом Османског царства, учвршћење црногорске државе путем учвршћења и снажења њених институција и њеног поретка и учвршћивање међународног положаја државе Црне Горе. Зато су те промјене велики историјски искорак у развојном успону државе Црне Горе.

Велики и значајан искорак у развојном успону црногорске државе остварен је унапређењем њеног правног поретка доношењем 1855. године *Ой-шїеџ земаљскоџ законика*, шире познатог под називом *Данилов законик*. У 95 чланова Законика, правно су уређени друштвени односи обухватније него у Законнику Петра I. Уређени су важни дјелови из уставне области, кривичне, имовинске, брака и породице, и других области. Учвршћена је судска власт. Успостављено је више реда, а створен је правни основ за јаче субијање самовоље.

За вријеме владавине књаза Данила постигнуто је да прваци црногорских, брдских и херцеговачких племена, која су и даље била под окупацијом Турске, досљедно слиједи инструкције Цетиња. Учвршћено је увјерење

у тим крајевима да је њихово „присаједињење Црној Гори најсигурнији пут за њихово ослобођење од турске окупације”.

„Војним походима”, енергичношћу и државничком строгошћу, не и без сурових чињења, приморао је на покорност централној државној власти главаре појединих племена (Куча, Бјелопавлића и Пипера), сузбио тенденцију конкурентског понашања племенских и нахијских заједница централним државним органима у вршењу државних послова. Тиме је обезбиједио да се очува и учврсти државно јединство црногорске државе.

Оцјењиван сам за себе, тај резултат је, без сумње, историјски вриједан и прогресиван. Очувао је и учврстио јединство црногорске државе. Ојачао је црногорску државу и јединство њеног функционисања. Мјерено савременим начелима, међутим, не могу се позитивно оцијенити суровости које је учинио да би то остварио. Али, констатоване суровости морају се оцјењивати у контексту ситуације у ондашњем времену, што подразумева да вриједносна оцјена зависи од утврђења да ли би се то јединство могло очувати и без учињених суровости књаза Данила.

Увео је царине на увозну робу, установио обавезу плаћања пореза и обезбиједио њено извршавање, чиме је прекинуо раније нередовно и селективно плаћање пореза. Тиме је држави обезбиједио важан извор прихода и створио услове за финансирање војних и других државних послова. Отворио је више пазара на територији Црне Горе, подстицао трговину, која је до тада била скучена. Тиме је побољшао услове за задовољавање потреба грађана и проширио и доградио функције црногорске државе сагласно увећаним потребама.

Формирао је и Гарду, од око 400 припадника, чија је функција била да обезбјеђује јавни ред и извршавање његових одлука.

Организационо је модернизовао црногорску војску. Завео је строгу дисциплину у војсци. Војска је на организован начин подучавана војним вјештинама, оспособљавана да савлађује напоре који захтијевају велику енергију и издржљивост и да спремно и одважно ступа у борбу и са бројно надмоћнијим непријатељем. Установио је официрске грбове, које су официри морали носити на капама. Војска је под вођством књаза Данила израсла у организам са кохерентним унутрашњим јединством. Постала је значајан интегративни фактор друштва. И снага за остваривање стратешких државних циљева.

Његову државну идеју изражава и садржина девизе на ордену који је установио, а која гласи: „За независност Црне Горе”. Његово народносно одређење народа Црне Горе у меморандумима и другим документима је – црногорски народ. Одређење паралелно са одређењем – српски народ.

Слиједећи европска понашања која је прихватио за вријеме боравка у Бечу и Трсту, наредбама је осигурао да се у Црној Гори одстрани: архаични старински обичај „вјешања камена о врату покајнику”; обичајно устаљена легализација отмице дјевојке „када се родитељи противе удаји”; до тада

уобичајено гребање лица и чупање косе на погребима; разне прислужбице, на којима су и сиромаси, слиједећи традиционално схватање да се тиме чува достојанство, трошили и последње залогаје свега што имају, да би већ сјутрадан били гладни и без ичега за живот. Уз помоћ (од 1955. године) супруге Даринке, одрасле, обазоване и васпитане у Трсту, уноси европске манире понашања и у државни и у друштвени живот.

Књаз Данило је успјешни предводник гласовите побједничке битке црногорске војске на Граховцу (1858), за коју је у историографији опше прихваћена оцјена да је једна од највећих побједа Црногораца над Турцима у историји њиховог ратовања. Битка преломног историјског значаја средином XIX вијека. Битка која је скоковито увећала углед Црне Горе и њене улоге у великим народним покретима на Балкану. Након које *црногорско њишање* постаје и европско питање.¹⁹

Државнички одлучно и вјешто користећи побједу на Граховцу, књаз Данило је успио да се велике силе дипломатски ангажују да Конференција амбасадора у Цариграду крајем 1859. године изврши и дипломатски међународно верификује границу између Црне Горе и Турске, која је потом одмах успостављена на терену. Границу којом је знатно проширена територија државе Црне Горе. Проширена за: читав Граховски крај, Жупу Никшићку, Ускоке, дио Дробњака (источно и сјеверно од Шавника), Горње Липово (до Мигаловице), Горње Васојевиће (Андријевицу и њену околину), дио Куча.

Мада тиме нијесу уважени захтјеви књаза Данила да се Црној Гори призна историјско право и на друге територије и да јој се призна државна независност, ово је велики успјех Црне Горе и њеног владара Данила.

Није постигао, упркос његових значајних чињења у том правцу, међународно признање Црне Горе. Али, побједа на Граховцу и успостављање, са међународном гаранцијом, границе између Црне Горе и Турске, осигурао је држави Црној Гори фактично уважавање и признање у Европи. Од тада су се европске државе према Црној Гори фактички односиле као према независној држави. Утемељено је тиме њено право на међународни субјективитет.²⁰

¹⁹ О бици на Граховцу, њеном значају и укупним резултатима, видјети: Зборник радова са научног скупа о теми *Међународно признање Црне Горе*, одржаном у Никшићу 11. и 12. маја 1998, Подгорица 1999. године.

²⁰ Књаз Данило предузимао је веома интензивну активност да велике силе признају независност државе Црне Горе, коју су официјелно третирали као побуњену и ослобођену област у оквиру Турске. У том циљу више пута је писао Русији и Француској. Учесницима Конгреса великих сила, одржаном 1856. године, у Паризу, маја 1856. године упутио је *Меморандум* у којем је у чеири тачке исказао захтјеве Црне Горе. Захтјеви које је исказао су: „1. да се призна независност Црне Горе; 2. да се прошире границе Црне Горе према Херцеговини и Албанији; 3. да се утврде границе Црне Горе према Турској на начин како је урађено према Аустрији; 4. да се Црној Гори уступи

Отворио је и неколико нових основних школа.

Помагао је борбу, како је он говорио, „хришћанске раје у Херцеговини за ослобођење од турског зулума”.

Дакле, за непуних девет година, колико је владао књаз Данило Петровић Његош, узвисио је државу Црну Гору на државно-статусни ранг Књажевине; црногорску државу превео на развојне токове организације и управљања тадашњих модерних европских држава; ојачано је и учврстио јединство црногорске државе и њеног функционисања; за вријеме његове владавине, просторно мала Црна Гора, стијешњена од Турске и Аустрије и од њих стално угрожавана, значајно је проширена, а отклоњена је у знатном степену њена угроженост; побољшан је њен међународни положај; институционално је ојачана; правно је уређена за нову развојну етапу и нове услове.

Велики историјски значај тих остварења не могу умањити ни Данилова сурова појединачна чињења, мада та његова чињења, сама по себи, не могу бити вреднована као позитивна. Па ни када се прихвати да је Данило принуду користио за доказивање значења државе и чвртине државне власти. Јер, нужно је одвајати позитивно и суровости и одвојено их вредновати. Умањивање значаја историјског доприноса књаза Данила развојном успону црногорске државе, због његових сурових појединачних чињења, велика је неправда и научна недосљедност.

V

КЊАЗ/КРАЉ НИКОЛА I УЗВИСИО ЈЕ ЦРНОГОРСКУ ДРЖАВУ НА ДРЖАВНО-СТАТУСНИ РАНГ КРАЉЕВИНЕ, МОДЕРНИЗОВАО ЈЕ И ДО 1914. ОДБРАНИО ЊЕНО ОПСТОЈАЊЕ

Седми и посљедњи владар Црне Горе из династије Петровић Његош је – Никола I Петровић Његош. Владвао је Црном Гором као књаз 50 година и 8 година као краљ (1860-1918). У времену када је читав европски континент

Бар, приморски град који се налази на њеној граници” . (Видјети: Јан Вацлик, *Суверенитет Црне Горе и савремено међународно право у Европи*, Лајпциг 1858. године, превод: Подгорица, ЦИД, 1996, страна 192), Захтјеви нијесу усвојени. Није их подржала ни Русија. Почетком 1857. путовао је у Париз да француског цара Наполеона III увјери у оправданост захтјева Црне Горе за међународно признање. Наполеон је исказао „разумијевање за проблеме Црне Горе”, али је захтјев ставио у контекст схватања да је Црна Гора „по међународном праву дио Турске”. Тражио је да Црна Гора бар формално то призна, а да би након тога он дјеловао да се Црна Гора међународно призна. Књаз Данило је то одбио. Јер, Црна Гора ни тада, ни од почетка владања династије Петровић, није признавала, ни формално, да је дио царства турскога. Он је и у Меморандуму написао: „Током 466 година црногорски народ није покорила ниједна сила и није признавао ничију власт над собом”.

пролазио кроз велику историјску прекретницу. Када су се на балканским просторима преламали неки капитални историјски токови миленијумски узрочно-посљедично омеђени. У најпресуднијој историјској епохи од стварања црногорске нововјековне државе. У времену у коме је црногорски народ довршавао процес конституисања у црногорску нацију, а црногорска држава укључење у ред међународно признатих држава.

За вријеме његове владавине црногорска држава доживјела је процват. Државна организација унапријеђена је и модернизована. По структури организације и правној уређености, издигнута је на ниво тадашњих боље организованих европских држава. Међународно је призната. Територијално је знатно проширена. Цјеловитије је правно уређена рецепцијом принципа тадашњег европског права. Постигнуто је да у њеној пријестоници 11 држава отвори своја дипломатска посланства (Русија, Француска, Велика Британија, Италија, Аустро-Угарска, Турска, Грчка, Бугарска, Србија, Сједињене америчке државе, Њемачка; дакле, све ондашње велике и утицајне државе), и двије државе (Белгија и Шпанија) своја конзуларна представништва. Образовни и културно-духовни живот у њој уздигнут до завидног нивоа у тадашњим условима. Њен опстанак одбрањен је од нелегалних и нелегитимних унионистичких чињења и завјера у времену од 1905. до 1911. године уперених на њено укидање као државе. Уздигнут је и учвршћен њен црногорски државни, културолошки и национални идентитет и индивидуалитет.

Крај његове владавине, међутим, крај је тадашње црногорске државе и нестанак државнички дјелотворне и заслужне црногорске династије Петровић Његош (1918).

Интегрални поредак бројних чињеница то доказује. Од тих чињеница наводим само дио, са тежиштем на резултатима три реформе, извршене по остварењу два циља државне политике које је поставио на почетку владавине – међународно признање (1878) и проширење територије као резултат ратних успјеха (1876-1878, територија Никшића, Спужа, Подгорице итд.).

1. Прва реформа државне организације под вођством књаза Николе I извршена је 1879. године. Раздвојене су судска и извршна власт, до тада обједињене у једном државном органу. Укинута је Сенат као „једновремено носилац и вршилац трију власти – књажевски савјет, највиша административна власт и највиши земаљски суд”. Образовани су: Државни савјет, Велики суд, шест министарстава (унутрашњих послова, просвјетних и црквених послова, правосуђа, касније преименовано у министарство правде, финансија и трговине, војено и грађевина, спољних послова) и Главна контрола. (У акту о реформи министарства су именована као „управе”, а у Извјештају и касније у дјеловању, као министарства). Укинута су „окружна начелства”. Број срезова, „са општинским властима” унутар њих, на које је Црна Гора подијељена, „редуциран је на половину”, према „природи земљишта и величини појединих срезова”.

Тада су те реформе оцијењене „знаменитим... у државном животу”, да су Црну Гору уздигле на висину, дале њеном животу „нову снагу” и учиниле њен живот „напреднијим и сретнијим”.²¹

Реформе су обухватиле и друштвено ткиво, друштвени живот. Законима је прописана обавеза основног школовања, које је бесплатно за ученике, и загарантована слобода „опште наставе”. До септембра 1889. године основана је 51 основна школа, у којима је било 3535 ученика (3212 ученика и 323 ученице).²² Донесени су: Закон о гимназијама (1883), измијењен и допуњен 1890, Закон о основним школама (1884), Закон за ученике средњих школа (1885), Закон о Државној библиотеци и музеју (1896). Установљено је и школско надзорништво као институција. Основани су: Богословија (1869) која је прерасла (1887) у Богословско-учитељску школу, Тевојачки институт, пољопривредна школа, средња школа за административне чиновнике, чртвороразредна гимназија на Цетињу (1880). Већ крајем 70-их година XIX вијека, држава Црна Гора стипендира 22 црногорска младића који се школују у иностранству. Од тада годишње упућује по неколико десетина црногорских младића, а у читавом периоду до 1914. године више стотина, да студирају на универзитетима у: Београду, Прагу, Кијеву, Санкт Петербургу, Бечу, Загребу, Француској, Њемачкој, Турској, високим војним училиштима у Италији. Преко двије хиљаде у средње и занатске школе изван Црне Горе.²³

Основани су позориште и неколико библиотека.

Установљена је (1870) државна химна.

1888. године Књаз за Ватиканом закључује *Конкордаџ*, којим се обезбјеђују црквена аутономија католичкој цркви у Црној Гори и равноправност католичке и православне вјере, што је, као и цивилизацијски однос према грађанском статусу Муслимана у ослобођеним крајевима, израз и потврда Николиног усмјерења да Црну Гору изграђује као грађанску државу.

1888. године донесен је и од тада у животу примјењиван *Ојшџи имовински законик за Књажевину Црну Гору* – ремек дјело не само у тадашњој црногорској него и у европској правној култури. Дјело које је име Црне Горе и врх њене правне културе пронијело, у посљедњој деценији 19. вијека, широм Европе и до Јапана. И даље проноси.

2. Друга реформа државог уређења извршена је 1902/1903. године. Законски су уређени статус, надлежности, односи, поступци и начин рада најважнијих органа државне власти. Уређени су: Законом о књажевској влади и

²¹ Пројект реформи и Извјештај о реформама видјети: *Црногорски законици 1796-1916*, књига II, стр. 19-29.

²² *Истио*, стр. 234-239.

²³ Школовање младих из Црне Горе ван њене територије опширно и документовано обрадио је др Момчило Д. Пејовић у књизи *Школовање Црногораца у иностранству 1848-1918*, Историјски институт Црне Горе, Подгорица 2000, страница 672.

Државном савјету, Законом о судској власти, Законом о устројству судова, Законом о грађанској судској надлежности, Законом о кривичној судској надлежности, Законом о наслеђивању пријестола, Законом о државним благајнама и рачуноводству, Законом о устројству Министарства унутрашњих дјела и административној подјели државе, Законом о устројству Министарства војног, Законом о уређењу варошких општина, Законом о издавању пасоша, Законом о порезу на принос од капитала и рада и низом подзаконских прописа (наредбе, упутства, расписи, правила, правилници).

3. Уставом за Књажевину Црну Гору од 1905. године апсолутна монархија замијењена је уставном, успостављен је парламентарни систем власти, који је и у пракси интезивно живио од 1906. до 1914. године, и отворен широки процес нових реформи. На основу и у оквиру Устава од 1905. године донесено је, на парламентарни начин, 76 закона. Сви су примјењивани у животу. Уставом и тим законима успостављен је цјеловит и заокружен црногорски правни поредак са рецепцијом начела тада модерног европског права. (О овом опширније у каснијим излагањима).

Књажевина Црна Гора издигнута је (1910) на ранг Краљевине.

На државним функцијама све више је високообразованих личности. Тим реформама, поред осталог, постигнуто је:

Правно су уређени положај, правни основ и оквири рада министарстава, односи између њих и односи између њих и књаза/краља Господара и Скупштине.

Први пут у црногорској историји законски је уређено устројство војске, која је тиме и модернизована.

Судство је правно уређено и реорганизовано. Установљена је мрежа обласних и капетанских судова, чиме су грађанима приближени судови и правда. Из судске функције институционално је издвојено вршење јавнотужилачке функције.

Правно су уређени односи у сфери образовања, односа државе и цркве, позиција цркве и свештенства, основ и начин утврђивања плата, основи права на пензију и начин утврђивања пензија и у свим другим важним областима друштвеног живота.

Уређен је начин управљања државним новцем и државном имовином. Установљен је, први пут у историји, црногорски новац, перпер.

Путем анкетних одбора и вршењем свог буџетског права, Скупштина је вршила контролу законитости располагања буџетским средствима од стране државних органа.

Установљена је и у пракси стварно вршена контрола законитости министарских аката од специјализоване управне контролне институције.

Побољшан је економски, информативни, културни и укупни друштвени живот. Неколико појединости то илуструје.

Од 1905. године изграђени су: неколико стотина километара важних колских путева и жељезничка пруга, уског колосијека, Бар-Вирпазар. Отворен је процес концесионе изградње објеката. Изграђене су фабрике: пива (Никшић) и уља (Бар). Изграђена је и прва електрична централа (Цетиње). Основано је неколико банкарских и других финансијских институција.

Издавано је и више листова и часописа – *Црногорка*, *Глас Црногорца*, *Зета*, *Луча*, *Усјавносј*, *Дан*, *Орлић*, *Народна мисао*, *Слободна ријеч*, од којих су посљедња два гласила афирмисала идеје и чињења Народне странке и „клубаша” у цјелини.

Њихово постојање уноси у црногорски живот и извјесне форме културног либерализма, што се често занемарује.

У првој деценији XIX вијека на тлу Црне Горе већ има 101 основна школа – 76 државних и 25 приватних. Основане су четвороразрене гимназије у Подгорици (1907), Пљевљима, Никшићу и Беранама (по завршетку Првог балканског рата).

Велика пажња је посвећивана и народном просвјетивању. Том битном чиниоцу развојног успона друштва и државе.

Укупношћу свега констатованог снажно је афирмисан црногорски идентитет – државни, културолошки и национални.

4. Констатованим и другим резултатима отворени су и процеси за даљи развојни успон државе Црне Горе. Као и свуда, отварање тих процеса саставни је дио остварених резултата.

Све ово казује и потврђује да су за вријеме владавине књаза/краља Николе I Петровића Његоша унапријеђени и издигнути на виши цивилизацијски ниво: укупна државна организација Црне Горе, њена правна уређеност, образовни, културно-духовни и укупни живот у њој. На ниво који је државу Црну Гору уврстио у скуп уставних и правно уређених европских држава, са парламентарним системом власти, уставно и шире правно ограниченом влашћу. Ниво који исказује њену усмјереност да све више уважава и развија европске културно-духовне вриједности. Иако недовољно и мало, постигла је и почетна остварења у економском развоју.

Укупност констатованог даје довољно чињеничног основа да се закључи: тадашња чињења и резултати државничког дјеловања државног врха Црне Горе таква су по концепцији и садржини да суштински изражавају постојање стратешког опредјељења тог врха да уставним уређењем, јачањем и увећањем броја државних, културних и других институција, економским уздизањем, установљењем свог новца, отварањем процеса давања концесија странцима и другим, *обезбјеђује шрајносј ојсјојања црногорске државе; шјо јесј, да је шјадашњи црногорски државни врх, након у много чему на Балкану раскрсничке 1903. године, дошјадашње схвашјање о шривременосји шјосебносји црногорске државе шреокренуо у ошредјељење обезбјеђивања шрајносји шјосебносји државног, кулшуролошког и националног идентешјешја Црне Горе.*

Кључна је и у много чему пресудна улога књаза/краља Николе I Петровића Његоша у постизању констатованих остварења. Више деценија истакнути црногорски државник образовани и проницљиви Гавро Вуковић у својим знаменитим *Мемоарима* утврђује да су сва кључна државотворна остварења де факто „дјело Књаза црногорскога, а сваки други га је могао секундирати”. Бројне чињенице доказују да је он био идеолог, усмјеравајући чинилац и неприкосновени вођа у иницирању и архитектури постигнутих остварења.

О СУШТИНИ И ИСТОРИЈСКОМ ЗНАЧАЈУ ТРИ ОСТВАРЕЊА

Громадна је и историјски вриједна укупност свих констатованих остварења за вријеме владавине књаза/краља Николе Петровића Његоша до 1914. године. О бројним од тих остварења написане су студије. Због тога и због разумне ограничености за ово казивање, из више историјски вриједних остварења издвајам три и само њима посвећујем даље казивање. Издвајам их из два разлога. На то одређује њихов историјски значај. И изразито минимизирање у историографији значаја два од та три остварења и искривљено приказивање трећег.

Та три историјска остварења су: (1) Устав од 1905; (2) установљење парламентарног система и његово остваривање у животу Црне Горе од 1906-1914. године и (3) одбрана опстојања црногорске државе од унионитичких чињења и завјера у периоду 1905-1911. године уперених да се она ликвидира као држава, а под реторичком фирмом борбе за демократију.

Прво. *Устав за Књажевину Црну Гору* од 1905. године загарантовао је грађанима Црне Горе тадашњу у Европи преовлађујућу листу грађанских и политичких слобода и права. Укључујући права на слободно исказивање мисли и одређења, политичко организовање и дјеловање, појединачно и колективно укључивање у политичке процесе. Грађани црногорске државе, до тада са статусом поданика ничим ограничене државне власти црногорске државе, уставноправно су добили статус слободних субјеката, са уставно зајамченим положајем политичких чинилаца. Народу је загарантовано право да непосредно бира посланике – чланове Црногорске народне скупштине, кључног чиниоца у вршењу законодавне власти. Кључног у пракси, упркос уставног одређења да „законодавну власт врши Народна скупштина са књазом Господаром”, да „формални пројекти закона произилазе само од владе” и да књаз „Господар указом потврђује и проглашава законе”. *Тиме је црногорски народ уставноправно усвољичен као релевантни политичко-правни субјект, први пут у историји.* Успостављена је и правна основа за остваривање почетака народног суверенитета. Такође први пут у историји Црне Горе.

Устав, дакле, одређује: Црногорац више није само војник и поданик власти, него је и грађанин, политички субјект и чинилац, коме је уставном снагом зајамчена тадашња стандардна листа људских слобода и права.

Утврђен је парламентарни систем власти, заснован на принципу подјеле на законодавну, судску и извршну власт.

Књазу/краљу Господару одузета је апсолутна власт. Знатно је редуциран обим његових компетенција, а за редуцирани обим уставним и законским координатама одређени су: основ, процедурални и правни оквир за њихово вршење. Оквир правних ограничења.

Прописана су цивилизацијска начела поретка, обавезна за све, укључујући и монарха и Владу. То су: уставност и законитост, независност судова у суђењу и неприкосновеност правоснажних судских пресуда; сталност и квалификована стручност за вршење судијске функције, контрола законитости министарских аката, право на жалбу за „заштиту приватних права”.

Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године својим постојањем и својом уставном природом и снагом потврђује, афирмише и осигурава црногорски културолошки, правни и национални идентитет и посебни индивидуалитет.

Напријед идентификована вриједна уставна одређења и остварења доминантна су садржина Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године. Са том садржином и уставном снагом, Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, чинилац је модернизовања и тим путем учвршћења и јачања државе Црне Горе, увећања угледа и јачања позиције Црне Горе у свијету и у окружењу. Њиме је држава Црна Гора уведена у ред уставно уређених држава у свијету.

Устав има снагу чиниоца којим је то постигнуто упркос чињенице да у његовој садржини има и недоречености и неусклађености и да су нека његова рјешења испод нивоа демократских уставних домета онога времена. (О томе у каснијем излагању).

Констатоване чињенице *нејорезиви су докази да је Устав за Књажевину Црну Гору од 1905. године, као шворевина, шековина и вриједност, изузетно важан и бишан чинилац државног, политичког и културног живота државе Црне Горе, њеног развојног усјона и модернизовања, њеног јачања и снага њене одбране. Својим постојањем и снагом учврстио је и ојачао државу Црну Гору. Припада му значајно мјесто у скупу и склопу стубова свеукупне вершикала црногорске државне, културне и политичке историје Црне Горе. Његово доношење и примјењивање у живому, велики је развојни искорак, у односу на доуставно стање, у развоју и модернизовању црногорске државе. Искорак ка усјостављању демократскијег политичког система. Развојни искорак учињен у врло нејовољним условима тадашњег црногорског друштва и његовог положаја у сјелу тадашњих односа на Балкану. Нејовољним условима који се огледају, поред осталог и у томе, како констатује врсни познавалац тадашњег стања образовани пу-*

блициста и војвода Симо Поповић у својим знаменитим *Мемоарима* (стр. 461), да у тадашњој Црној Гори „од хиљаду један не зна шта је устав”, и у томе, како у писму упућеном 27. маја 1907. године Симу Поповићу констатује такође врсни познавалац тадашњег стања у Црној Гори митрополит Митрофан Бан, што у Црној Гори „парламентаризам, устав, не може... да буде као што то бива у другим земљама” зато што „многи резултати то не дозвољавају” и што „наш народ нема за то спреме” (*Мемоари* војводе Сима Поповића, стр. 494). Тиме се може објаснити и оправдати постојање неконзистентности и не достизање тим уставом тадашњих демократских и правних домета у европској уставности. Садржина сваког устава, свуда и увијек, и јесте одраз времена и стања у коме је настао.

Ту вриједност и то историјско мјесто не могу му одузети његови недостаци: октроисани начин његовог доношења и рјешења у њему којима је, у извјесној мјери, окрњена неприкосновеност Црногорске народне скупштине у вршењу законодавне власти и одсуство утврђења политичке одговорности Владе Скупштине. Јер, и са тим недостацима постигнута су напријед идентификована и констатована историјски вриједна остварења.

Не могу му ту вриједност одузети тим више што ти и други недостаци нијесу имали снагу да Скупштини спријече да у пракси има одлучујућу улогу у вршењу законодавне функције. У животу од 1906. до 1914. године, колико је Устав и примјењиван, књаз/краљ Никола ни у једном случају није употребио вето да спријечи ступање на снагу неког закона који је усвојио Скупштина или неке њене одлуке. Напротив, без задржавања указима је прогласио сваки од 76 закона које је Скупштина донијела, иако је у садржини највећег броја њих Скупштина битно измијенила садржину владиних пројеката. Једно је – шта би било боље као уставно рјешење, а друго је – да усвојена рјешења за читаво вријеме примјене Устава нијесу спријечила одлучујућу улогу Скупштине у вршењу законодавне функције и демократски успон. Цитиране констатције, цитирана утврђења, истакнутих и виспирених ондашњих савременика упућују да је тадашња црногорска стварност условљавала, у извјесном смислу и диктирала, опрез да се без провјере у пракси не нагли ка врхунским уставним дOMETима оствареним у културно-духовно и политички много развијенијим друштвима, да се не усвајају они свјетски дOMETи за које нијесу сазрели услови у Црној Гори, да се усвајају само они врхунски дOMETи за које црногорска стварност даје поуздану вјероватноћу да ће, у датој историјској ситуацији, заиста дати позитивне резултате за државу Црну Гору и за њен народ. Уосталом, свака држава је са опрезом садржински уобличавала свој први устав. То може и да објасни што се у тексту Устава од 1905. године налази и неколико рјешења чији су дјелови испод тадашњих европских уставних демократских дOMETа.

Неправда је према истини, према политичкој и културној историји Црне Горе, према књазу Николи I Петровићу Његошу, негирати или умањивати вриједност, за своје вријеме, Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. годи-

не и минимизирати његово значење и значај у свеукупном развојном успону државе Црне Горе, као што нема разлога ни за његову глорификацију.²⁴

Друго. Парламентарни систем власти успостављен Уставом за Књажевину Црну Гору од 1905. године и његово остваривање у животу Црне Горе од 1906. до 1914. године, велики је успон, у односу на доуставно стање, у демократизацији организације и остваривања власти у црногорској држави. Успон који је такође допринио учвршћењу и јачању црногорске државе. Оглега се то у сљедећем: народ Црне Горе је у том периоду четири пута бирао²⁵ своје представнике-посланике у Црногорску народну скупштину, која је по Уставу представништво народа и законодавни орган црногорске државе. Орган какав до тада није имала Црна Гора, нити је она имала било какав други орган државне власти чије су чланове бирали грађани.

Скупштина је у времену од 1906. до 1914. године донијела 76 закона, којима је правно ограничена укупна власт и којима су, како је напријег идентификовано, регулисани друштвени односи у свим областима живота, од устројства војске, појединих министарстава, до услова и начина пензионисања, односа државе и цркве и положаја свјештенства. У доношењу тих закона Скупштина је имала доминатно одлучујућу улогу. То казује чињеница да је већину њих донијела са битним садржинским измјенама у односу на владине пројекте и чињеница да је монарх све те законе прогласио без задржавања. Изузев почетне 1907. године и двије ратне године (1912. и 1913), сваке године Скупштина је одлучивала о државном буџету – увијек са бројним измјенама владиних пројеката, и на страни прихода али више на страни расхода, које су прихватили и Влада и монарх. Доносила је одлуке и о финансијским

---

²⁴ Опширније о Уставу видјети у мом раду под насловом *Устав за Књажевину Црну Гору од 1905.*, у мојој књизи *Црна Гора од федерације ка независности*, ЦАНУ, 2001, стр. 511-549, и у мом раду *Дјело, вријеме и личности књаза Николе виђени кроз доношење и садржину Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. и политичке борбе око њега*, (у) Зборник радова *Краљ Никола – личности, дјело и вријеме*, научни скупови ЦАНУ, књ. 49, Подгорица 1998, стр. 597-627.

²⁵ Цјеловитије о остваривању парламентарног система у Црној Гори у означеном периоду видјети у мом раду: *Парламентаризам у животоу Црне Горе 1906-1914*, који је сада у штампи, као дио књиге *Парламентаризам у Црној Гори*, издавач *СоЦЕН*, Подгорица. Овдје констатујем: суштина и смисао парламентарног система најмање су остваривани у изборним процесима. У њима је пресија на бираче припадника два политичка блока оштро сукобљена око црногорског државног питања, са узрочно-посљедничном повезаношћу већом него што се схвата на први слух, на прво чување, ограничавала, на појединим мјестима понекада и онемогућавала, слободно исказивање воље бирача. Више од стране политичког блока на чијем је челу књаз/краљ Никола, чији су припадници, изазвани или не од присталица супротног политичког блока, у изборним процесима 1907. године чинили и радње насиља. Ипак, гледано у цјелини, позитиван је легитимитет народног представништва.

издацима недовољно предвиђеним у буџетима и за ванредне потребе. Путем својих бројних анкетних одбора и контролисала је законитост располагања државним новцем и државном имовином. Својим одбијањем да расправља о правоснажним судским одлукама, Скупштина је афирмисала и осигурала, правно и фактички, потпуну неприкосновеност, до тада непостојећу, правоснажних судских пресуда. Побољшала је, у односу на доуставно стање, укупни амбијент који је омогућио знатно увећање степена независности судова у суђењу. Својим дјеловањем и контролом, осигурала је и подређеност извршне власти законима и одлукама народног представништва.

Односи између три кључне институције парламентарног система – Скупштине као представничког тијела народа, Владе (Министарског савјета) и Монарха као шефа државе – у вршењу власти, како су уставно успостављени и динамично остваривани у животу, гледано у цјелини и са видика координата парламентарних начела, доминатно су у границама суштине парламентарног система. Односи без преузимања уставних компетенција Скупштине од стране књаза/краља Николе и Владе и без њихових противустановних пресија на Скупштину да доноси одлуке по диктату. Доминантност парламентарних односа између њих не поричу ни појединачна непарламентарна понашања, којих има као што их има свуда у свијету, нарочито у почетним фазама остваривања парламентаризма. Нигдје и никада парламентарни систем и није успостављен и у животу остварен у чистом моделском облику. Свуда у свијету тешко и мукотрпно се успостављају, уставно и у животу, пуни и прави парламентарни односи између три означена институционална стуба парламентарног система. У тадашњој Црној Гори појединачна непарламентарна понашања узрокована су и сиромаштвом демократских грађанских садржаја у укупном друштвеном амбијенту. Јер, уставно успостављени систем у реалном животу је оствариван без парламентарне и опште демократске традиције и у условима: непостојања институција и структура грађанског друштва, колијевке парламентаризма; постојања у народу укоријењене саживљености с ауторитарном влашћу, монархијско-војничком стегом књаза/краља Господара; велике политичке нестабилности због супротстављених пројеката рјешавања најважнијег питања у тадашњој Црној Гори – црногорског државног питања и врло неповољног стања општих односа са другим државама. У условима учешћа Црне Горе у ратовима. У амбијенту, дакле, повољном да се сјенка књаза/краља Николе, као шефа државе, надвија над све.

Када се имају у виду и уваже: неотклоњиво дејство контекста црногорског амбијента у коме је оствариван парламентарни систем, фактичка остварења тадашњих парламентарних система у свијету²⁶ и конкретне чиње-

²⁶ Ондашњи енглески професор и државник Џемс Брајс (1838-1922) написао је тротомно дјело *Савремене демократије*. У предговору издања дјела на српском језику

нице о раду и резултатима рада Црногорске народне скупштине, црногорског парламента, као чиниоца по коме је парламентаризам добио име,²⁷ без бојазни да се претјерује, слиједи поуздан, провјерен и провјерљив закључак: *без парламентарног система, иако је каква је успостављен Уставом од 1905. године и како је оствариван у Црној Гори од 1906. до 1914. године, не би се могао остварити најважнији дио најријед конституваног у развојном успону државе Црне Горе. Нарочито не би било успостављено законско ограничење власти, не би био законски уређен поредак, с атрибуцијама који се динамично и све више приближавао ондашњим порецима европских држава. Не би држава Црна Гора иада била у јашу парламентарних држава у Европи.*

Документарна снага *Стенографских биљежака и записника* са сједница Црногорске народне скупштине²⁸ доказује тачност свих у овом дијелу текста констатованих чињеница. Укупност њихове садржине непорециво негира у историографији распрострање тврдње да је у Црној Гори од 1906. до

констатује се да је „резултат пола века студија, размишљања, личног искуства и непосредног посматрања”. У дјелу је обрадио „представничке скупштине” у Европи, САД и Канади „на крају XIX и на почетку XX века”. Након приказа и анализе стања у прва два тома, у трећем тому констатује „уношење болести у представничке скупштине”, „умањен утицај” њихов у свијету, прелазак „моћи коју су имале... на извршну власт”, у „неколико држава и на грађане проширивањем њиховог права да гласањем одлучују о појединим пословима” (референдум). Констатује устаљивање парламентарног система у коме „државни поглавар постаје вођ и главна личност кад год би његово место заузео јак човек, енергичан, који има иницијативе и који уме да улије оно поверење које законодавци нису успели да обезбеде” (Трећи том, Београд 1932, стр. 15, превод др Драговмира Иконића).

Стање парламентаризма у Србији на почетку XX вјека видјети у чињенично и теоријски изузетно вриједној књизи *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, аутора др Олге Поповић Обрадовић, Београд 1998.

²⁷ Резултате рада Црногорске народне скупштине и друга два чиниоца парламентарног система – Владе Црне Горе и књаза/краља Господара – у остваривању парламентарног система идентификовао сам и обрадио у студијско-аналитичком раду под насловом *Парламентаризам у живому Црне Горе 1906-1914*, који ће ускоро бити објављен у књизи *Парламентаризам Црне Горе* (Издавач СоЦЕМ, Подгорица).

²⁸ *Стенографске биљешке* су обима 7 књига, 6. 178 страница, са редовних засиједања, и једна књига, обима 27 страница, са ванредног засиједања одржаног 14. априла 1911. године. Књиге су објављене у времену од 1908. до 1914. године. Са сједница одржаних од 18. децембра 1906. до 27. марта 1907. године (сједнице од 40. до 95.), о чијем раду нема стенографских биљежака у објављеним књигама, објављени су записници у листу *Глас Црногорца* од броја 12 (10. март) до броја 49 (10. новембар 1907). Сви закони и други акти Скупштине објављени су у цитираном Зборнику докумената *Црногорски законици 1796-1916*.

1914. године парламентаризам био „само фарса“; да су и у том периоду воља и понашања књаза/краља Николе I Петровића Његоша „једини извор и једина утока власти“; да је Скупштина била „аминашка и мамелучка“, од „влада намјештена да аминује што влада хоће“ у вршењу власти. Што јој историографија приписује усљед непознавања чињеница или из интересно пристрасних разлога.

Напротив, укупност њихове садржине доказује да су у процесима остваривања парламентарног система у животу, у пракси, уставна одређења која су крњила законодавну функцију Скупштине интерпретирана сагласно садржини парламентарних принципа. Практиком је афирминисано правило: *када кључни чиниоци у власти нешто желе, систем ка њој иде, иако се схвати, ма колико да је нормативно исказана другачија интенција.*

Удио књаза/краља Николе I Петровића Његоша у усмјерењу праксе да се тако у Црној Гори од 1906. до 1914. године остварује парламентарни систем, да тај систем оствари резултате које је остварио, велики је и значајан. То потврђују бројне чињенице. Његово дјело је уставно установљење парламентарног система у Црној Гори и његово концепцијско и садржинско уобличавање уставним одређењима. Као шеф државе, један је од три кључна чиниоца његовог функционисања и својим чињењима допринио је и динамици и садржини рада Скупштине и свих конституената система. Тиме и постизању укупних резултата парламентаризма. Као шеф државе допринио је и стварању амбијента који је Скупштини омогућавао да, гледано укупно, слободно и несметано врши своје уставне функције и на законодавном пољу и у буџетској сфери и да оствари резултате које је остварила.

Треће. О одбрани опстанка црногорске државе од унионистичког чињења усмјереног да је ликвидирају, *прво два сећа чињеница.*

Први сећ чине ове чињенице: Група 16 црногорских студената²⁹ политички организована у Београду и индоктринирана темељном одредницом

²⁹ Група 16, а не „црногорска студентска омладина“, Јер, у читавом периоду од 1905. до 1911. године више од 16 студената из Црне Горе политички организовано не дјелује према Црној Гори и на њеном тлу. Само 16 је потписало *Ријеч црногорске универзитетске омладине*, од 8. новембра 1905, коју су потписници означили као своју *програмску декларацију*, *Ријеч црногорске универзитетске омладине о њирицима у Црној Гори* од 7. априла 1906, и друге њихове документе. Међу потписницима докумената усвајаних послје 1906. године неколико је нових лица, али у истом броју изостали су из акција ранији учесници у организацији. Поједини други студенти појављују се, с времена на вријеме, само на скуповима клубова и на политичким митинзима, милитантно организованим, по универзитетским центрима. Име „црногорска студентска омладина“, група 16 студената себи је интересно-политички приграбила, а преузели су је без критичке провјере аутори досадашњих историографских радова. Не умањујући ни у чему стварно значење дјеловања групе 16 студената, извјесно је да се она не може изједначити и поистовјетити са тадашњом знатно бројнијом црногорском студентском

Гарашаниновог *Начертанија* која Србији задаје обавезу да се не „ограничава на садашње њене границе, но да тежи да себи приљуби све народе српске који ју окружују” и да створи „велику нову српску државу” и Гарашаниновом „идеологијом српства”, која их је усмјеравала и гурала да „развијају одушевљење за стварање велике српске државе”; Народна странка у Црној Гори – која је од почетка 1907. године „постала партијско политичка форма идеја омладине”, у односу на Црну Гору и њену будућност као државе програмски истосмјерно дјелујућа са тадашњом Радикалном партијом Краљевине Србије³⁰ – и њихове присталице – познати у историографији

омладином. Јер, школске 1905/1906. године знатно више црногорских студената студирало је у Београду, Бечу, Загребу, Русији, Француској, и тако даље. Те године само на Правном факултету у Београду студирало је 28, на Филозофском 12, итд. У периоду политичког исказивања групе 16, од 1905. до 1909. године, само на Београдском универзитету из Црне Горе студирала су најмање 74 студента. А само на Правном факултету у Београду 1911. године студирало је 40 студената из Црне Горе. *Бројчани однос укупног броја црногорске студентске омладине у означеном периоду, са једне стране, и групе 16, са друге стране, дакле, иакав је да не дојушића и не ојравдава да се група 16, као чинилац у политичким борбама у Црној Гори, поистовећује са целокупном иадашњом црногорском студентском популацијом.* Па ни са њеним дијелом у Београду. (О бројности црногорских студената у периоду 1906-1914, видјети: др Момчило Д. Пејовић, *Школовање Црногораца у иностранству* 1848-1918, Подгорица 2000; подаци овдје констатовани су на стр. 150. и 151).

Јован Пламаенац у *Декларацији краљу Александру* од 31. јануара 1925. године, позивом на један акт Енвер-паше, тадашњег челника Турске, који је акт „пао у руке руској заграничкој полицији”, и који је „руска влада послала црногорској влади”, констатује да је и Турска, „да би се осветила Црној Гори”, новчано помагала црногорске студенте и омладинце „да би они могли подизати у Црној Гори буне и стварати нередџ” (Текст *Декларације* видјети у: проф. др Шербо Растодер, *Јанусово лице историје*, стр. 149/150).

³⁰Јован Ђонових у својој књизи *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, (Београд 1939), утврђује да је „црногорска студентска омладина” политички организована у Београду, дјеловањем на линији своје *програмске декларације*, успјела придобити за своје циљеве извјестан број присталица, који су касније основали политичку партију, са називом Народна странка, која је од почетка 1907. године у Црној Гори „постала партијско политичка форма идеја омладине” (стр. 99). По образовању филозоф, Јован је са Марком Даковићем и Тодором Божовићем руководио израдом програмских документа и акцијама у Црној Гори групе 16 црногорских студената у Београду, која је себе назвала „црногорска студентска омладина”, што је доказ да се његово казивање заснива на непосредном знању чињеница и да је зато поуздано.

Јанко Тошковић, један од првака у Народној странци и потписник њеног програма, у својим *Мемоарима* (Цетиње, 1974) пише: „За основу израде Програма (Народне странке – М. Ш.) узет је програм Радикалне странке бив. Краљевине Србије” који је „са незнатним измјенама унесеним према нашим приликама једногласно прихваћен...

као политичка групација под именом „клубаши” – удружено и организовано, од 1905. до 1911. године, а потом 1918. године, водили су борбу у Црној Гори да свргну са пријестола књаза/краља Николу I Петровића Његоша и са власти челнике тадашњег организма власти црногорске државе.

Реторички су приказивали да су демократија и слобода, успостављање поштенијег газдовања државном имовином, правда, циљ њихове борбе и да се зато боре да њих свргну са власти.

У том циљу раскринкавали су: књаза/краља Николу оптужбама за „самодржавље”, „сумњиво национално Српство”, „сепаратизам”, „лоповлук народне и државне имовине”, „богатство на рачун народних мука”, „богато и раскалашно живљење док је народ сиромашан”; да је „приграбио сву власт у руке”, да је његова воља „и даље остала извор и уток сваке власти”, да влада ауторитарно и недемократски; а челнике тадашњег организма власти црногорске државе да су књажева „камарила”, „пљачкаши” и „ненародни”. Раскринкавали су их бескомпромисно пред црногорском јавношћу и путем штампе у другим државама у окружењу. Избјегавајући да се у том оштром, немилосрдном и безобзирном раскринкавању изјашњавају о политичком повјерењу народа у Књаза, односно Краља и тадашњу власт.

Себи су дали квалификативе, вриједносне одреднице: „напредни омладински покрет”, „напредна омладина”, „демократски омладински покрет”. Циљно смишљено. Јер, народу Црне Горе, као и сваком другом, демократија је потребна. Вриједност је којој се тежи.

То је *јојавни облик* садржине и циљева њихове борбе.

Појавност иказану у реторици „клубаша”, досадашња историографија усваја као суштину и стварни циљ њихове борбе.

Иза површине реторичке догађајности и у овом случају, као што тако у правилу бива у политичким борбама, међутим, постоји дубља суштина, видљива из историјских и других чињеница, која се не приказује у досадашњим историографским радовима. Суштина коју *дејтерминишу мотив и суштински, крајњи циљ* чињења и борбе означене *јојавним политичким групацијом*. *Мотив и циљ* чија је садржина: *ликвидирање црногорске државе и присаједи-*

са називом: Програм Народне странке у Црној Гори” (стр. 39). Однос према држави Црној Гори, њеном друштвеном, културном и националном бићу исказан је ставом: „Народна странка тражиће од својих чланова да раде на подизању српске културе” у Црној Гори (тач. 6). Све то потврђује Ђоновићево казивање да и дјелатну политичку усмјереност Народне странке карактерише окренутост према Србији и утискивању идеологије српства у друштвену свијест у Црној Гори. У суштини, Народна странка била је, акционо-циљно оцјењивано, филијала српске Радикалне странке у Црној Гори. То потврђује и чињеница да је њено касније дјеловање, све до 1918. године, на линији програма Радикалне странке.

њење Србији њене историје и њеног народа. Вербалне приче и реторика не могу потврдити оно што је исказано и доказано дјелима, чињеницама и њиховим посљедицама. Знано је: свака ријеч може бити ојовргнута другом, али ниједна ријеч не може ојовргнути оно што се у живој стварно збивало.

Бројне су чињенице њихових чињења и бројни су писани искази ондашњих савременика чија садржина доказује велику разлику између доминирајуће реторике и суштине чињења политичке групације „клубаша”. Групације за коју је тадашњи судионик у политичком животу Раде Туров Пламенац написао да „бјеше великосрпског гласа”, више „привржена Србији” него Црној Гори.³¹ Одушевљена за „стварање велике Србије”. Којој је судбина државе Црне Горе „постала мање важна од ширења српства и стварања велике Србије”.

То доказује њихово одлучно и истрајно залагање, за шта су функционализовали и Црногорску народну скупштину, да Црна Гора своју политику и своје одлуке не заснива на посебним црногорским државним и националним интересима и потребама, на *црногорцима*,³² као народносној/национал-

³¹ Раде Туров Пламенац, *Мемоари*, Подгорица, ЦИД, 1997, стр. 253.

³² *Црногорцима*, као црногорска културно-духовна и народносна/национална посебност, као народносна/национална одредница црногорског идентитета, промишљено и организовано исказује се у завршним деценијама XIX вијека. Појачано у политичким акцијама и дјеловању у првој деценији XX вијека. Прва серија чланака о *Црногорцима* објављена је од 20. јануара до новембра 1884. године у листу *Глас Црногорца*. Чланци су без потписа аутора, али се зна да их је писао уредник и да је то чинио са сагласношћу тадашњег црногорског суверена, књаза Николе I. Та серија чланака, са пуно оправдања, означава се као тадашњи *Црногорски национални програм*.

У чланку од 25. јануара црногорство је одређено и чврсто дефинисано: „*Црној Гори је живојачо начело Црногорство. Без тога Црна Гора не би могла живјети, т. ј. не би могла бити Црна Гора. Изгубивши то она не би морала материјално пројасити, у њој би остале све ове исте ствари и криши, можда још заодјенуће шумом и зеленилом, она би се могла још проширити, у њој би могло бити више народа, богајичеж и просвјетљенијеж – али то више не би била Црна Гора кад у њој не би било Црногорства...*”

„У тим чланцима – пише Матавуљ – тврдило се да је *Црногорство* појам и организам засебан, који има услове опстанка и развића без потребе да се ослања на друго што. Дакле, Црна Гора, кроз свој службени орган, *одрицала се своје историјске мисије*. Додуше, кроз дијалектичарске танчине и доскочице могло се тумачити и другачије, али је наше новинарство, као год и ми *горе*, разумијевало само на један начин, природни... Чланке је писао уредник, и за то вријеме долазио у друштво. Сви знатнији српски листови дигосе грају, а то се, може бит, и хтјело; најпослије и вјерни *Српски лист* одговори на то чланком прожетим фином иронијом, како је већ умно покојни Бјелановић. Је ли то утицало (јер су горе најосјетљивији пред подсмјехом, као што је добро опазио Љубо Ненадовић), или се о *Црногорцима* све казало што је имало да се каже, тек чланци престадоше крајем зиме...” (*Биљешке једног писца*, Београд 1939, стр. 225).

ној одредници, као чињеници у стварности, на афирмисању црногорске нације.³³ На црногорству које је тада субјективизирано као саставни дио цр-

Црногорство, као народносно/национална одредница, све чешће се јавно исказује у завршним деценијама XIX вијека, у политичким акцијама и дјеловању, у државној политици појачано се исказује од 1903. године.

О црногорском националном вођена је расправа и у Црногорској народној скупштини. У тој расправи, поред осталих, посланици Јован Пламенац и Бајо Гардашевић исказали су знања и становишта других о црногорском националном. Посланик Јован Пламенац: „Ми смо се Црногорци само у великим историјским догађајима испољавали да смо Срби, али у мирном историјском току ми смо увијек неопредијелено племе у народносном смислу. Имао сам додира, господо, са нашом браћом Далматинцима, Хрватима, Русима и другим и они о нама суде као Црногорцима, као о посебној нацији”; посланик Бајо Гардашевић: „Ја сам збиља био свједок када су се водиле препирке да ли су Црногорци Срби. Бар ми који смо на страни учили морамо се сјетити оне анегдоте међу Хрватима када су на једној скупуштини изгласали са 2 гласа већине да су Црногорци Срби”; „Ја сам имао често пута прилике да чујем питање међу самим Русима и другим народима да се обраћају са питањима, а то још људи интелигентни, какве су нације Црногорци, а кад им се каже да су Срби, они се чуде” (*Сћенографске биљешке*, прва књига, стр. 471/472). У тадашњим расправама о овом налази се и реченица: Црногорство је „душа наше државе као што је, на примјер, германизам душа њемачка а галицизам душа француска”, „бит и суштина егзистенције”. Противречне су историјским чињеницама, дакле, тврдње да су комунисти послје 1920. године први пут у историји отворили црногорско национално питање.

³³ Државно-политички врх Србије постао је свјестан исказивања црногорске народносно/националне посебности у односу на Србе већ крајем шездесетих и почетком седамдесетих година XIX вијека. Тада и почиње организовано и дугорочно планирано чињење да се сузбије и „брише црногорска посебност”. Видљиво је то и из упуства Илије Гарашанина које је дао Милану Пироћанцу када је, на основу уговора из 1866. године, упућен у Црну Гору са двоструком улогом: да заступа Србију и да буде секретар књаза Николе; да оствари „уплив на њега и на државна дјела” и јача „идеју сједињења са Србијом”. Упуства које садржи директиву: „...У срањивању Српског народа са Црногорцима не давати никад повода да једно другом претпостављате, но свагда говорити као о једном те истом... једном речи, све старање на то употребите да се што већма утврди, и *ујраво обљуби, идеја сједињења са Србијом*, доказујући да ће из тог следовати не само увеличање Српског народа но и надвисије његово над осталим нерспским народима на оријенту” (*Србија и ослободилачки покрети*, Београд 1983, стр. 538). Захтјев да се не претпоставља српство црногорству, већ да се о црногорству и српству говори „као о једном истом”, унесен је и у Црногорску народну скупштину 1906. Око унесене идеје сједињења и срањена сијевале су вербалне варнице у процесима рада Црногорске народне скупштине. Захтјев је у скупштинске раправе први унио посланик Симо Шобајић. Без разумијевања мотива, циљева и значења уношења овог захтјева у расправе на сједницама Црногорске скупштине, не може се исправно разумјети рад и живот Црногорске народне скупштине.

ногорског политичког, културног, економског и свеукупног бића. Доказује га и њихово квалификовање „сепаратистичком тежњом”, „провинцијалним интересом” опредјељења да Црна Гора самостално и у складу са својим државним интересима води политику и доноси одлуке. Јер, није постојало ниједно од три суштинска својства сепаратизма, а коришћење тог појма има за циљ сузбијање остваривања права на легитимну борбу за црногорску државност, културу, слободу, сопствено грађење црногорске историје.

То циљно усмјерење исказано је и у процесима рада Црногорске народне скупштине 1906/1907. године. То казује документарна снага *Сћено-џрафских биљежака и записника* о њеном тадашњем раду.

Исказано је и у већ цитираним документима: *Ријеч црногорске универзитетске омладине* од 8. новембра 1905. и *Ријеч црногорске универзитетске омладине о йриликама у Црној Гори* од 7. априла 1906. године и у познатом „*Мајском йрођласу*”, штампаном у Београду, растураном по Црној Гори крајем маја и током љета 1907. године, са насловом *Прођлас Српске омладине из Црне Горе*. У њему се осуђује и раскринкава црногорски „сепаратизам” књаза Николе, који „нас је напустио, предао (се) домаћим Турцима и сасвим им уступио сву Црну Гору”. Затим слиједи позив народу Црне Горе: „Не дајмо се!... Дужност је наша да покажемо јуначки отпор који ће задивити цио свијет... С нама ће бити наша несрећна браћа расијана по туђем свијету, с нама ће бити цијело Српство, *јер смо ми њихова ђеца!*...” Висок степен одлучности и спремности „да се иде до краја” казује проклињачка заклетва са којом се завршава *Прођлас*. Проклињачка заклетва из *Горскоџвијенца*, коју су, према том спјеву, положили учесници истребљивања потурица – у овом случају то су народносно/национално опредјељени Црногорци – пред почетак акције „истребљења”. Она гласи: „А ко изда онога те почне/ Свака му се сатвар скаменила!/ Бог велики и његова сила/ У њиву му сјеме скаменила,/ У жене му ђецу скаменио! / Од њега се излегли губавци/ да их народ по прсту казује!...”

Ма колико да је Милан Пироћанац испунио задатак да утисне у црногорску свијест да су Црногорци и Срби „једно те исто”, да се „брише црногорска посебност”, историјски већи допринос испуњењу тог задатка дао је својом препоруком државном врху Србије, у његовом извјештају по завршетку мисије, да се сједињавање Црне Горе Србији осигурава тако што ће се младићи из Црне Горе, из угледних породица, школовати у Србији. Од тада до скоро, то је стратегија државне политике Србије, чијим упорним остваривањем значајно је успјела проширити схватање да су Црногорци и Срби „једно те исто”. Успјела је да дио интелектуалне елите коју је школовала сиромашна Црна Гора усмјери да ради против своје државе и да краља Николу збаци са црногорског пријестола као „издајника српског народа”, а не црногорског.

Констатовану њихову усмјереност и њихове идентификоване циљеве доказује и мотивација њиховог чињења исказивана политичким ставовима и одређењима – да је „вријеме да она (Црна Гора – напомена М. Ш.) испуни свој историјски аманет, да положи све што има на олтар српске слободe” и српства, јер је „првих година XX века... Србији додељена улога Пијемонта, а Црној Гори улога пијемонтског логоришта”, зборног мјеста „народних хајдука и ускока да онамо (у Босну и Херцеговину – напомена М. Ш.) ускачу сви они који су готови дохватити и бомбу, и динамид, и нож, и леворвер, и пушку”, да „крче пут главним трупaма... *Једном речи, Црна Гора њосћала би усћанички лоџор Срѣскоџ народа*” (подвучено у оригиналу – напомена М. Ш.); да црногорство, као народносна одредница, има да „устукне пред уједињењем српства”, ради „стварања једне јаке српске државе” у којој би Црна Гора постала „јужна покрајина”; да буде једна „граница за територију обе државе” – што је, по њима, „здрaво схватање националних интереса”.

Зашто то није од почетка јавно изричито и казано, него је „завијано” у реторику демократије, свједочи Јован Ђонових, један од тројице првака студентске групе 16, у својој књизи *Усћавне и њолийичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, чији исказ потврђује и садржина докумената. Он свједочи: полазиште борбе „са срѣскоџ народног гледишта” на почетку није отворено приказивано, већ је скривано, а тек касније је настао моменат да организација отворено „*изађе са својом великосрѣском њолийичком*”.³⁴ Идентично скривању правог циља чињења које је Никола Пашић наложио дипломатским представницима Србије у иностранству познатим Меморандумом од 3/16. новембра 1916. године, у којем стоји и ова реченица: „Краљевској је Влади и нашим представницима на страни дужност да помажу мирним путем унионистички покрет међу Црногорцима; али ми не можемо, а тако ни наши чиновници, па и ако су рођени у Црној Гори, да се отворено испољавамо, бар за сада, у томе послу”.³⁵

Тим циљевима – „противу сепаратизма и за јединство” Црне Горе и Србије, за „присаједињење Црне Горе Србији”, као свом идеалу – ова политичка организација „остати (ће) верна током целокупног свога активитета,

³⁴ Све цитирано у претходном и овом пасусу је: из тачке 8 *Ријечи црноџорске уви-верзићейске омладине* од 8. новембра 1905. године, из *Ријечи црноџорске универзићейске омладине о њриликама у Црној Гори*, од 7. априла 1906. и из књига: Јован Ђонових, *Усћавне и њолийичке борбе у Црној Гори 1905-1911*, Београд 1939, стр 54, 73; Јован Ђонових и Тодор Божових, *Црна Гора и најредни њокрећ*, Београд 1910, са страница 286, 296, 297, 307.

³⁵ *Меморандум* строго пов. Ц. Но 650, Архив Србије, Министранство иностраних дела, Црногорски одсек, 1917, фас. II, Досије IV.

и назад завршиће га уједињењем Србије и Црне Горе” 1918. године, такође свједочи Тоновић, а бројне чињенице потврђују.

Да је то био циљ борбе те политичке групације доказује и чињеница да је за своју политичку борбу имала издашну помоћ од политичко-државног и културно духовног врха Србије,³⁶ који није могао „схватити односе између Србије и Црне Горе без супремације над овом потоњом”.³⁷ Садржински и циљно сагласно Гарашаниновом *Начертанију* и његовој изјави да је „најјачи ударац српству” и „највеће зло за Србију то што се Данило закњазио”.³⁸

Констатовани пут смишљено је одабран и дјелотворан је за остварење означеног суштинског циља. Он такође потврђује постојање означеног циља. Прво, зато што је у условима великог сиромаштва народа, најлакше придобити присталице против оног ко пљачкашки „узима државну и народну имовину”, ко раскошно живи „на рачун народних мука”. Друго, зато што је обезглављење црногорске државе најефикаснији пут њеног онеспособљавања, уношења несигурности која ће поколебати присталице независности црногорске државе и стварања општих услова повољних да Црна Гора своју државност „положи на олтар српства”, да постане „јужна покрајина јаке српске државе”, да се ликвидира држава Црна Гора.

Организационо-усмјеравајући врх означене унионистичке политичке групације организовао је, нелегитимно, и двије илегалне завјере: „Бомбашку завјеру” 1907. године и војно-цивилну завјеру 1908/1909. године. Обје непосредно усмјерене на свргавање и уништење црногорског Књаза, црногорског владара. А свеукупност мотива, усмјерености и извршених чињења обје завјере такође доказују да су организоване са крајњим циљем да се обезбиједи остварење унионистичког циља – ликвидација црногорске државе и њено претварање у „јужну покрајину” Србије. То доказује чињеница да завјере, поготову када

³⁶ Гавро Вуковић, дугогодишњи министар иностраних дјела, у својим *Мемоарима*, а говорећи о ситуацији од 1903. до 1905. године, констатује: Србија је, путем свог врха, „не осврћући се на пропаст великијех народних интереса, сипала змијски отровни гњев” противу Црне Горе, „нарочито противу књаза лично”... „Њени нартаји, колумније, безочне грдње, измишљотине, заједљивост и подметања, примјера немају у свијету”. „Осула је кишу колумнија и измишљотиња сваке врсте да стане памет пред творницом таквих грозота...” (*Мемоари*, том 3, стр. 327-386). Исте чињенице износи и Симо Поповић у својим знаменитим *Мемоарима*.

³⁷ Др Лазар Томановић, *Педесет година на ћресћолу*, Цетиње 1910.

³⁸ Милан Шурбатовић, *Историја райова Црне Горе од њеног постанка 1499 до 1924*, Виндзор 1989, стр. 233/234.

Пашић је сматрао злом за Србију државну одвојеност и самосталност Црне Горе. Велики познавалац Пашићеве политике, Ђорђе Раденковић, у својој књизи *Пашић и Србија* (Београд 1997, стр. 386) пише: „Без много сентименталности Пашић је гледао да један осјећајни талас искористи за своје планове и Црну Гору дода као прикључак ширењу Србије”.

су без легитимитета, као ове што су, нијесу пут демократији, нити су оне инструмент обезбјеђивања слободe и правде. Ни под којим условима. Напротив, препрека су успостављању демократије, будући изазивају легитимну одбрану, која доноси, готово без изузетка, заједно са легалним и легитимним чињењима, и чињења са карактером неправде и насиља. Која доноси и повремено прерастање одбране у нелегитимни напад и насиље. Нема ниједног аргумента, ни индиције, да је Црна Гора изузетак у том погледу и да су констатоване завјере водиле демократији. Видљиво је то и из чињенице да су обје завјере организоване без било какве назнаке, макар импровизоване, којом би се назначио пут организовања новог државног врха Црне Горе, даљег грађења црногорске државе, очувања њене независности, демократизовања њеног државног устројства, јачања и побољшања њеног положаја међу државама. Без ријечи о томе организоване су и почето њихово остваривање.

И скривање суштинског циља ових завјера њиховим неадекватним и интересно-политички смишљеним именовањем у историографији – прве „Бомбашка афера”, а друге „Колашински процес”³⁹ – упућује да нијесу

³⁹ Непорекливо су доказане обимним чињеницама радње прве завјере: организовано и илегално набављање извјесне количине „крупних” и „мањих” бомби – тада „најзастрашујућег оружја” – њихово организовано преношење из Крагујевца у Београд, упућивање њихово из Београда у Црну Гору – дијела на Цетиње преко Сарајева и Котора, а дијела преко турске територије, Берана на територију Сјеверне Црне Горе; одређивање да се бомбе употребе у обрачуна за свргавање књаза и режима, што је осујећено откривањем бомби у вријеме њиховог доношења на Цетиње. То казује и документарна снага *Стенограма тријесца* који је у цјелини објављиван у наставцима и тадашњим бројевима листа *Глас Црногорца*. (То је једини претрес који је тада стенографисан и стенограм одмах јавно објављиван). Окривљен за учешће у политичком припремању завјере, одбијајући било какву везу са њом, ако „заиста постоји”, један од првака Народне странке, истакнути правник и посланик, Михаило Ивановић, констатује: употреба бомби против владе и владара Црне Горе „би уништила државу нашу”... „Био би безобразлук и (био бих) највећи непријатељ свога народа кад бих ја радио на тој буни за коју сам увјерен да би уништила нашу државу” (Цитирано према: др Никола Шкерковић, *Црна Гора на освићку XX вијека*, Београд 1964, стр. 328/329). А знано је да да нема веће обавезе ни пречег задатка државне власти сваке државе и сваког вршиоца државне власти него га открива припремање и вршење тешких злочина, да се суди учиниоцима злочиначких радњи и да се осуђују по важећим законима. То нигдје у свијету није „афера” и „самовлашће”. Грешке и пропусти у суђењу су судске грешке и пропусти, а не „афера”.

Том чињењу, међутим, интересно-политички смишљено дато је име „Бомбашка афера” са одређењем значења које има ријечи – афера. То јест са значењем да је нечаштно, незаконито и против правде црногорски државни врх организовао суђење организаторима, извршиоцима и помагачима добављања и доношења бомби у Црну Гору. Да је то учинио у циљу уништења Клуба посланика Народне странке и Народне странке, својих политичких противника. Тим називом отклања се морално, политичко и државно-правно вредновање завјере против легалне власти државе и против државе! При-

идентични појавна одређења и суштина циља политичке борбе означене политичке групације. Констатоване чињенице негирају да овој политичкој групацији припадају квалификативи „демократска”, „напредна”, како је она сама себе квалификовала.⁴⁰ Напротив, својим чињењима и резултатима себи је зарадила вриједносне одреднице супротне садржине.

кривају се суштина читаве операције организованог добављања и преношења бомби, суштина насиља које је завјеренички припремано. Интересно-политичко је искривљивање дешавања. Тако је и под претпоставком да је суђењем организаторима, извршиоцима, подстрекачима и помагачима односних чињења обухваћено, како се тврди, и неколико људи који ништа нијесу знали о добављању и намјерованој употреби бомби. Наравно, овим се не искључује евентуално постојање судских грешака. Овим се само уважава и казује да судске грешке у овом поступку, као и у сваком другом судском поступку, не могу промијенити суштину и циљ учињеног прије покретања судског поступка, нити учинити нечасним и незаконитим и само предузимање кривичног судског против извршилаца и саучесника тешких кривичних дјела. А добављање и допремање бомби у Црну Гору са намјером да се употребе у обрачуну са државним врхом Црне Горе, нечасно је, неморално је, против је права и правде. Не суђење за та чињења. То је садржина коју име овог чињења има да искаже. Са именом „Бомбашка афера”, то се скрива. Творац тог имена то је и учинио интересно-политички смишљено.

У досадашњим историографским радовима и убвеницима историје тематика друге, војно-цивилне завјере, већ пуних девет деценија, покрива се текстом под насловом „Колашински процес”. Садржина тих текстова исцрпљује се у причи о посљедицама – суђењу оптуженим, грешкама у процесу суђења и последице суђења. Посљедица је у њима не само главна него и једино вриједна пажње, а небитни су за разматрање легалност и легитимност завјере као узрока том процесу. Смисао је да се отклони приказ завјере причом о учињеним грешкама које се огледају у обухватању судским процесом и неколико лица која нијесу учествовала у завјери или бар нијесу била упозната са њеном суштином и ничим оправданом извршењу четири смртне пресуде изречене доступним учесницима завјере. Да се завјера и пројектовање остваривања њених циљева „оружаном борбом”, ако се „не могне другачије”, прикажу безначајним, историјски разумним, оправданим!?! Да се причом о посљедици и њеној осуди због учињених грешака, скрива откривање, приказ и вредновање суштине завјереничких чињења и циљева, њихов нелегитимитет и нелегалитет, злочиначка намјера. Па и то да је планом завјере предвиђено да у одговарајућем тренутку завјеренике подрже „четници Косте Пећанца из Србије упадом у Црну Гору”. А без откривања суштине и оцјене тих чињења, њиховог завјереничког, нелегитимног и нелегалног карактера, која су проузроковала процес у Колашину 1909. године, не може се ни разумјети, а поготову не исправно вриједносно оцијенити, правно, историјски, политички и морално, процес вођен у Колашину. Напротив, намеће се утисак да је односна завјера оправдана, легитимна и легална, а да је суђење у „Колашинском процесу” у цјелини без правног основа, политички и морално бездушно и нелегитимно.

⁴⁰ Критика и раскривавање ауторитарне власти оправдани су. Сами за себе, међутим, нијесу довољни да се критичарима дају квалификативи „демократски”, „напредни”, „прогресивни”. Њихов резултат није ни довео до успостављања демократије у Црној Го-

Констатоване чињенице поуздан су основ да се закључи:

Није се радило о демократији него о црногорској држави и нацији, о црногорском државном и националном мишљењу. Иза рејоричког говора о борби за демократију и слободу, као „величанственим вриједностима” за придобијање кристалица, означена унионистичка политичка група, позната у историографији под именом „клубаши”, пројектовала је, одлучно и истрајно водила борбу за жривовање и поширање црногорског идентитета, црногорске самобитности, за укидање црногорске државе, да се њена територија присаједини Србији, да постане „јужна покрајина јаке српске државе” која би постала „устанички логор” у коме би нож, пушка, леворвер и друга оружја били садржина живога људи.

То своје усмјерење, које своју политичку жељу, унионистичка политичка група ставила је испред и изнад историјског и цивилизацијског права

ри. Тим путем демократија се и не може успоставити, објективно, ма колико да може имати утицаја на власт да се уздржава од самовоље. Демократија се успоставља грађењем, а не раскринкавањем. Поготову не раскринкавањем које и није чињено са позиције демократских начела и са циљем демократизације црногорске државе, него са позиције њеног обезглављивања, тиме слабљења и стварања општих улова за њену ликвидацију. То казује и њихово оштро супротстављање доношењу устава Црне Горе, исказано у њиховој програмској декларацији о 8. новембра 1905. године. У вријеме, дакле, када још није била ни довршена његова израда и када нијесу ништа знали о његовој садржини, да ли ће бити демократски или не, када је било на снази одређење да устав донесу од народа изабрани представници. Јер, искуствено и теоријски је знано да је устав, по дефиницији, снага ограничавања власти, а тиме и правни фундамент за отварање процеса демократизације друштва и државе. Казује и квалификовање његовог доношења као „провинцијалну” и „сепаратистичку тежњу”, којом се не поштује захтјев да црногорски интереси „уступку пред идејом уједињења Српства”. То им одузима основ за вриједносне атрибуције – „демократска” и „напредна” организација. Затим, њихову критику недемократичности Устава није пратила ниједна њихова иницијатива да се његовим измјенама и допунама увећа његова демократска садржина. Нијесу то учинили ни када је Државни савјет заузео став „да би требало предузети измјене Устава у већем обиму” (став утврдио на сједници одржаној 26. новембра 1908), који је учинио јавним и тиме отворио простор за иницијативе свима. У читавом шестогодишњем периоду борби ова група није иницирала доношење ниједног закона којим би се демократизовао начин вршења власти. Напротив, њихово свеукупно дјеловање и није смјером демократизације црногорске државе, него смјером њеног претварања у „јужну покрајину” „велике и јаке српске државе” и примјене поретка Србије на територији Црне Горе. Поретка за који се тврдило да је демократски, иако је и Србија тада била монархија, са поретком у коме су милитантни дјелови војске, организатори и извршиоци атентата 1903, имали веома утицајну улогу. Њихово организовање двије завјере за насилно свргавање државног врха Црне Горе, „оружаном борбом” ако се „не могне другачије” и њихово присвајање легитимитета да самостално пресуђују о судбини државе Црне Горе, такође отклања основ да се ова политичка група карактерише са вриједностима „демократска” и „напредна”.

државе Црне Горе на суверенишћей, на ојстїојање, њених леѓишћимних ин-
тїереса и њеноџ истїоријскоџ и цивилизацијскоџ їрава на одбрану од
чињенїа уїтереноџ да се она разори и унишћи.

Зашћо ова їолишћичка џруїација није имала ни леѓишћимнихїей. Није їпроиз-
вод леѓалноџ консћишћїуисања из дубина народа, неџо јој је изворишћиє їамо
џдје је џруїа сїїуденаїа їолишћички орѓанизована и индокїринирана. Није
имала леѓишћимнихїей и зашћо шћио јој је био циљ їонишћїавање црноѓорскоџ
народносноџ иденишћиєїа. Шћио је їио їїежила остїваришћи „великим ла-
жима које се најлакше їримају и најїврдокорније оїстїоје”, својеверном
„кулћуром лажи” у корисћи великосрїске државне консћрукције и идеоло-
џије. Није имала ни їраво да осамостїаљено и изван леѓалних и леѓишћимних
орѓана државе Црне Горе їресуђује шћио је „здроаво схваїтање националноџ
инїтереса” црноѓорскоџ. Да са искључивошћу инсисћира на свом їресуђенїу
и їрисћїуїа њеѓовом остїваренїу и орѓанизованїем завјера. Ни балканска
сїїално усћїаничќа и завјереничќа кулћура, агресивна їрема друѓачиїем, не
даје јој їа їрава, нишћи њено разарање може учинишћи їроѓресивним.

У вези са овим ваља се присјетити и Платонове поруке у дјелу „Држава”
– да највећа опасност по демократију баш су они који се отимају око власти.
Узвишени циљ демократизације никада се, историја учи, није постигао, ни
могао постићи ниским методама и средствима какве су завјере.

Друѓи сеїї чињеница. Наїприроднији еѓзистенцијални државни и нацио-
нални црноѓорски интерес и наїприроднији људски импулс изњедрили су
легитимно опредїељење књаза/краља Николе I Петровића Његоша, челника
и других припадника тадашњег црноѓорског државног режима и пристали-
ца опстојања црноѓорске државе да се одлучно супротставе констатованим
чињенїима унионистичке политичке групације, њиховим циљевима и мето-
дама. Исказујући се као политичќа групација без својстава политичке пар-
тије, ови чиниоци су организовано и истрајно водили одлучну борбу про-
тив чињенїа и циљева унионистиа. Борбу усмјерену да се спријечи свргава-
ње црноѓорског владара, рушење система власти и поретка. Борбу која је у
својој основи и по свом циљу, објективно, одбрамбена борба. У којој је
борба око црноѓорског државног питања, чињенице казују, прожимана и
борбом око црноѓорског националног питања, иако то двоје није поистовје-
ћивано. Црноѓорског националног питања које је било предмет врло су-
протстављених расправа у прве двије деценије XX вијека у Црној Гори. У
којима је једна страна афирмисала, а друга оспоравала црноѓорску нацију.

Борба у којој је радикализам унионистичких захтјева и чињенїа, природ-
но и логично, изазивао и оштрину одбране од њих.

Кроз сурову борбу ове двије политичке групације око двије супротста-
вљене државне идеје, два супротстављена државна пројекта, остварење
свога циља изборила је до 1911. године политичќа групација предвођена
књазом/краљем Николом. Очувала је и заштитила позицију Црне Горе да
одлучује самостално и сагласно црноѓорским државним и националним ин-

тересима. Да и даље опстоји као независна држава. Знатније су учвршћени и ојачани црногорски идентитет, индивидуалитет и субјективитет – државни, културолошки, национални. Том очувању црногорске државе до 1914. године историјски вриједан је допринос књаза/краља Николе.

То су чињенице. Сабране у интегрални поредак истине фактицитета, поздан су доказ за констатовање:

Најприроднији егзистенцијални империјив и легијимно право сваке државе да брани свој ојстџанак од нелегалног и нелегијимног угрожавања, чине природним, логичним и легијимним организовани оштор шадашњег легалног црногорског суверена књаза/краља Николе, шадашње легалне и легијимне власти и других присјалица независности црногорске државе, чињенима и циљевима унионистичке полијичке групајације уиереним на нелегијимно и завјереничко сврђавање са пријестола црногорског суверена, рушење система власти и порејка и укидање црногорске државе, црногорског идентитџејта и субјективитџејта.

Природним, логичним и легијимним зајо шјо је одбрана ошцабине највећа обавеза одговорне власти и одговорних носилаца државних функција.

Одбрањеност ојстџанка и независности државе Црне Горе, црногорске самобитности, црногорског идентитџејта и субјективитџејта, извојевана у означеним међусобним борбама, историјски је вриједно остварење. Онако и онолико колико су за народ Црне Горе, за црногорски народ, вриједни постојање и трајно ојстџојање црногорске државе. Постојање и ојстџојање који су вриједни колико су вриједни ојстџанак црногорског идентитџејта, црногорске самобитности, црногорског имена у државном, културном и националном значењу.

Вриједно је историјско остварење ујркос шога шјо је носилац акције за шо остварење био један систем власти који није имао бијна демократиска обилежја. Јер држава је бијна, а систем власти је пролазан.

Садашња држава Црна Гора своју живојност, своје садашње постојање, има да захвали управо одбрањености црногорске државе од деструкција унионистичке оријентације уиерених на њено унишћење као државе у времену од 1905. до 1911. године. Да шада није одбрањена од унионистичких деструкција и завјера, данас је не би могло бијти. Објективно.

Одрицање црногорској држави и њеној легијимној власти права на одбрану, зажење је слободе, права, правде, истине, ешике. Истовремено по чешири мјерила: одређењима у црногорском Уставу од 1905, међународном праву, правди и људском моралу.

ОДБРАНА ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВЕ У СВЈЕТЛУ ОНОВРЕМЕНИХ ИСТОРИЈСКИХ ПРОЦЕСА

Легитимност и историјска вриједност тадашње борбе за заштиту постојања црногорске државе и истинитост овом из чињеница изведеном закључку настоје се одрећи: (1) помоћу истините чињенице да су се у вријеме

вођења означених политичких борби у Црној Гори од 1905. до 1911. године одвијали процеси припремања историјски прогресивног стварања југословенске државе, које је подразумијевало интегрисање у њу и црногорске државе и (2) тврдњом да „факти о дешавањима, сува историјска фактографија” нијесу ни довољан ни прави основ за поуздано закључивање о томе која је историјски и цивилизацијски исправнија од двије приказане државне идеје, два супротстављена политичка усмјерења и чињења у политичким борбама у Црној Гори од 1903. до 1911. године, чија чињења су легална и легитимна а чија нијесу, већ да се валидни закључци о оправданости и вриједности чињења и оријентација доносе само „са видика историјских процеса” и њиховог „тумачења са видика филозофије историје”.

Истина је, наравно, да принципи тражења научне истине обавезују да се и са видика историјских процеса сагледавају и са знањима филозофије историје освјетљавају и оцјењују чињенице о појединим историјским дешавањима, „сува историјска фактографија о њима”. Само за себе, то и не може бити спорно.

Али, није то видик који може да мијења или обезвређује чињенице о појединим чињењима и дешавањима и значај тих чињеница, него је видик који омогућава дубље и шире откривање разлога и циљева који су довели до одређеног дешавања и његовог трајања или чак и откривање закономјерности које су довеле до одређеног чињења. Тај видик и мјерила којим се вреднују историјски процеси, могу показати да су појединачна чињења и дешавања, па и када су легална и легитимна са позиције права оног ко их чини, више или мање супротна глобалним усмјерењима и циљевима односних историјских процеса. Али, то је нешто савим друго. Ни то не може, објективно, побити легитимност и легалност и конкретну вриједност неког дешавања нити закључак о њима изведен досљедно из садржине вјеродостојних чињеница. Нити може побити истинитост чињенице да појединачне нелегитимне завјере нијесу пут демократији, да нијесу инструмент обезбјеђивања слободе и правде, па макар чему водиле.

У вези са овим ваља и подсетити: процес је динамички аспект стварности. Суштина процеса је – вријеме, схваћено као низ преображаја и напредовања према одређеном циљу. Налаз и мишљења засновани на логици процеса, другачије су структурирани од налаза и мишљења грађених логиком узрок – разлог – посљедица. Али, историјских процеса као животне реалности нема изван укупности дешавања са којим су садржински испуњени. Не постоје независно од укупности чињеница о дешавањима. Они се и исказују и идентификују кроз конкретна историјска дешавања. Дешавања су облици и издаци испољавања историјских процеса, њихових различитих аспеката. Зато нема чињеничног основа да се позивањем на историјске процесе могу промијенити садржина, смисао и значење појединачних дешавања, легалитет и легитимитет чињења појединих субјеката из којих су саздана односна дешавања, животни значај њихов за субјекте на које се дешавања односе.

Чак и када би то начелно било могуће, у конкретном случају чињенице доказују да легална и легитимна одбрана независности црногорске државе од унионистичког снажно нападног усмјерења да се она ликвидира, одбрањеност њене самосталности од тога, није супротна суштини историјски прогресивног процеса тадашњег припремања стварања југословенске државе и одређењима тог процеса о начину и условима укључења Црне Горе у њен састав. Напротив, легитимни су и легални и са становишта историјских процеса начина стварања југословенске државе и са становишта одређеног циља њеног стварања. То се може одрицати само ако се и када се из интересно-политичких и идеолошких мотива и циљева суштина тих процеса приказује другачијом од њихове стварно аутентичне суштине.

Аргумента за то има довољно. Прије свега, аргумент за то је садржина југословенске идеје, која је идејна суштина стварања југословенске државе. Тада доминантно прихваћена садржина идеје и процеса стварања југословенске државе је: југословенску државу створити на демократски начин, слободним одређењем исказаним путем легалних и легитимних репрезентаната свих ентитета, свих цјелина, из којих се саздаје нова југословенска држава; ентитетима који улазе у њен састав не одузима се њихов историјски идентитет, индивидуалитет и субјективитет; о државном статусу ентитета који тај статус имају, одлучиваће се у уставотворном органу који ће демократски образовати ентитети који стварају нову државу.

Ни једном сегменту тога није могла бити, објективно, ни најмања препрека одбрана и одбрањеност опстојања црногорске државе, црногорског идентитета и субјективитета, од унионистичких рушилачких напада на њих у времену од 1905. до 1911. године. Напротив, допринос су очувању и учвршћењу историјски створених темеља на којима се једино могла изградити и развијати стабилна и просперитетна југословенска држава. То потврђују негативни резултати стварања југословенске државе 1918. године. Њено стварање на нестабилним темељима, чији дио чини и нелегитимно и нелегално срушени црногорски историјски идентитет, индивидуалитет, субјективитет. Темељима који су је од почетка чинили нестабилном и неперспективном и због којих се она почела рушити већ крајем прве деценије постојања, чији су израз позната шестојануарска диктатура 1929. године и њено цијепање 1939. године.

Но, чак и да је одбрана црногорске државе и црногорског идентитета била препрека остварењу прогресивног историјског процеса стварања југословенске државе, а стварно није, то не даје право да се заобилази или минимизира чињеница да је тада држава Црна Гора имала цивилизацијско и историјско право да сама и слободно одлучује о себи, свом укључењу у југословенску државу и начину укључивања, у оквиру својих легалних и легитимних органа, на начин одређен њеним Уставом од 1905. године. И да одбије да јој се намећу одређења у име посебних интереса друге државе. Па и када органи друге државе то намећаће чине ангажовањем црногорских држављана.

Позивање на историјске процесе као мјеру за извођење закључака о легитимитету и историјској вриједности борбе књаза/краља Николе и његових присталица против унионистичких рушилачких чињења уперених на рушење црногорске државе и деструкцију црногорског идентитета, индивидуалитета и субјективитета, у суштини, усмјерено је на то да се минимизирају и обезвриједе значај, улога и значење утврђених чињеница у оцјењивању историјских дешавања и тиме отвори простор да се оцјене изводе са интересно-политичким и идеолошким мотивима и циљевима. Да се са интересно-политичком мотивацијом избјегне сагледавање и оцјењивање конкретних дешавања, усмјерења и понашања и са уважавањем историјског и цивилизацијског права црногорске државе на постојање и одбрану, једнаког са правима које има и свака друга држава. Да се жељама и субјективним процјенама да већа снага од снаге чињеница и легитимних права државе. То означеном позивању даје већи значај од употребе у конкретној расправи. То је настављање слијеђења приступа и метода који су довели до тога да је „историја политичких моћи издигнута на ниво историје свијета” (Карл Попер). Приступа и метода изван научног освјетљавања историјске суштине. Чим неко избјегава чињенице и легитимна права, доказује да бјежи од стварности „каква уистину јесте”.

И на нивоу историјских процеса, дакле, нелегална и нелегитимна чињења „клубаша”, разарачки трагична су чињења, којима је од политике и идеологије неоправдано приписиван атрибут „напредности”.

Тврдња да „факти дешавања”, „историјска фактографија” нијесу прави и довољан основ за поуздано закључивање које је од два супротстављена политичка усмјерења и чињења у политичким борбама у Црној Гори од 1903. до 1911. године демократскије, напредније, исправније, није аргументована ниједном чињеницом која би доказала њену чињеничну и научно-теоријску утемељеност. Није исказана ниједна индиција која би могла упућивати на то. Није ни наговјештена у назнакама, чак ни у хипотетичком облику, садржина могућих утврђења „филозофије историје”. Није ни идентификована филозофија историје која би могла доказати истинитост тврдње, ни која би филозофија „у цикличним визијама филозофија историје” могла то бити – да ли је то филозофија историје која је „продужавање метафизике на подручје духа”, „с метафизичким поимањем стварности”, или нека друга. Нијесу идентификовани ни полазишта, ни детерминанте формирања судова филозофије историје.

Тврдња се састоји, дакле, само у њеном голом исказивању.

То казује да аутори означених тврдњи немају доказа да филозофија историје има основа и научног капацитета да аргументовано, са видика ситуационих, цивилизацијских или историјских, побије чињеничне налазе/закључке досљедно изведене из утврђених чињеница и њихових односа, из „факата дешавања”, из „историјске фактографије”. Казује о импровизацији тврдње и недостатку њене чињеничне и научне утемељености.

Недјелотворно је полемисати с голим тврдњама. Од тога нема ни залудњијег, ни непродуктивнијег посла.

Ако и када аутори искажу аргументе за своју тврдњу, биће могуће анализирати их и фактима побијати. Тада ће бити могуће анализирати и оцијенити методолошке поступке аутора, њихов однос према чињеницама какве „уистину јесу”, њихово поимање филозофије историје.

Исказивање означене тврдње смишљено је. Смишљено је да се, у недостатку доказа којим би се могли побити чињенични налази/закључци досљедно изведени из фактографских чињеница и њихових односа, ти закључци бар доведу у сумњу самим позивом на оправдани ауторитет филозофских знања као таквих.

То обавезује да се у овом тексту, сада, поводом те тврдње, до сада исказане од два аутора-историчара, идентификује неколико начелних знања о филозофији историје, која се у литератури назива и „наука историје”, њеном предмету, њеним изворима сазнања и научним капацитетима. То је потребно ради разумијевања да филозофија историје и нема научног основа и капацитета да аргументовано и научно утемељено побије чињеничне налазе/закључке досљедно изведене из „факата дешавања”, из „историјске фактографије”. Потребно је и зато што оправдано узвишено схватање сваке филозофије наука, па и филозофије историје, чини да и сама тврдња да су ваљани само закључци филозофије историје, а не они који су изведени из факата и њихових односа, код недовољно упућених може произвести сумњу у истинитост чињеничних налаза/закључака изведених из факата. Сумњу која производи подозрење, конфузију, несигурност.

Систематизујем у три тачке та начелна знања о филозофији историје, *сажећо* исказана. Исказујем их у облику констатација сазданих од цитирања филозофа који у радовима под насловима „*Шта је филозофија историје*”, „*Претпоставке филозофије историје*” и другим означеним радовима о томе аналитички и аргументовано пише.

1. „Наука историје”, филозофија историје, као „творевина филозофског духа” (Хегел), јесте облик сазнања о прошлости. „Један од сектора филозофије наука”. „Мисаоно посматрање и разумевање протеклих историјских догађаја”.⁴¹ Има „претензију да открије смисао историје, односно сврху

⁴¹ Бранко Павловић, *Филозофски итријих*, Београд 1998, стр. 132.

Дио овог рада о филозофији историје доминантно је утемељен на садржини филозофских радова аутора Бранка Павловића, који је предавао историју савремене филозофије на Филозофском факултету у Београду. Нарочито на његовим радовима: *Расправа о филозофским основама науке* (Београд 1975) и *Филозофски итријих*, посебно поглављима у *Тријиху: Шта је филозофија историје, Претпоставке филозофије историје, Три иерстективне – метафизичка, физичка, историјска и Аналогије историје*.

Сви дјелови под наводницима у овом дијелу су из означених поглавља у *Филозофском итријиху*.

историје и законе њеног развијања” (стр. 130). „Претензију да буде наука у смислу продубљеног и поузданог сазнања”. Да „открива сврху(е) према којима су догађаји били усмерени”. Да „конституише смисао” догађаја. У томе се исказује не само као чинилац утврђивања, него „и као својеврсни *актер* историјског догађања” (стр. 129/130). „Доживљава се као 'мудрост историјског догађања',.. С тога „обично није ствар прошлости него и ствар садашњости и будућности. То се догађа зато што 'зналци' смисла историје *и сами делују* тако да се њима знани смисао остварује у садашњости и будућности” (стр.129/ 130).

2. Филозофија историје, као и друге филозофије наука (филозофија природних наука, умјетности и тд.), не ствара се по некој „конвенционалној могућности и по неком слободном избору, него се ствара(ју) и исказује(ју) кад се стекну одређени духовни услови, кад постоји одређена духовна ситуација да се таква једна филозофија оформи” (стр. 116). „...кад постоје услови, кад постоје могућности, кад постоји таква духовна ситуација која тражи једну филозофију и која ту филозофију онда и рађа” (стр. 119).

3. Филозофија историје, „наука историје”, „не узима сваки догађај за историјски, него врши одређени избор те једне чињенице сматра важнијим од других”. По правилу одабира чињенице које изражавају матицу токова обрађиваног историјског доба. А „изабране чињенице служе као носиоци значења једног нумерички неодређеног и непребројивог скупа догађаја”. У том смислу „граничи (се) и укршта с књижевним обликовањем протеклих догађаја”.

Као и друге филозофије наука, филозофија историје није „нешто што се тек тако може из ничега стварати”, што се може „смислити како се хоће” произвољним расуђивањем „самородних генија вођених само својим способностима”. Не може се изводити „из текуће свести” и само из „времена у којем живи историчар-филозоф (стр. 114). Ако се то чини негација је науке, истине и научности односне филозофије историје.

Напротив, филозофија историје, у принципу идентично као и друге филозофије наука, је – „аналитика и методологија историографије” (стр. 141). Њено мјесто у систему сазнања и њен предмет обавезују је да мора бити „у блиском сродству са историјском науком”. Прецизније са историјским чињеницама и њиховим односима научно утврђеним и неоспореним. Са „разоткривеним чињеницама”, нарочито оним које откривају смисао појединих чињења и догађања. Мора „бити ситуирана у стварност, у битне чињенице” и решпектовати чињенице какве оне „уистину јесу”. Иако „филозофија историје у њеном изворном смислу, или у њеном темељном смислу, није и не може бити само пратиља историјске науке” (стр. 118), ипак „само веродостојна историјска наука може да буде чврста подлога за разумевање историје људи и њихових дела” (стр.114). Улога „учитеља живота” припада „историји самој”. Узвишено схватање филозофије наука, па и филозофије историје, не даје основ да преузима улогу „учитеља живота”. Шта

више „*нијошио не значи обавезу њихвања њених тврђњи као истини-тих и несјорних*” (стр. 114). Додајем: обавезу аутоматског прихватања без научне провјере. Без упоредне анализе управо са „фактима дешавања”, са „историјском фактографијом”.

Дакле, филозофија историје има основ и научни капацитет да одабира чињенице, да уопштава, да врши синтезу, да чињења у „довршеној епохи вреднује и са видика стања у наредној”. Са обавезом да све то чини са досљедним поштовањем стварности каква „уистину јесте” у обје епохе, научно утврђених чињеница и њихових односа у довршеној и наредној епохи. Филозофија историје која не поштује ту обавезу, која је „у потпуном нескладу с чињеницама”... „конструкција (је)”.

То филозофији историје не даје основ, снагу, моћ ни научни капацитет да одузима снагу научно утврђеним чињеницама и њиховим односима, какви они „уистину јесу”, нити да одузима истинитост чињеничним налазима/закључцима научним методама и досљедно изведеним из чињеница какве „уистину јесу” и њихових односа, из стварности. Који су у потпуном складу са њима.

Но, чак да за то у начелу има основа и научног капацитета, нема их у конкретном случају. Јер, утврђене, поређане, систематизоване релевантне чињенице и њихови односи – које означена тврђња и не покушава оспорити, а имплицитно признаје њихову истинитост указивањем да филозофија историје може обезвриједити утврђено значење њихово – не само да тачно идентификују садржину, карактер и смјер политичких борби униониста, „клубаша”, и политичке групације „бјелаша” у Црној Гори од 1903. до 1911. и 1918, него са извјесношћу разоткривају и њихову суштину, смисао, сврху и стратешке циљеве *маишца* тих политичких борби. А из тих чињеница и њихових односа, из разоткривене суштине тих политичких борби, досљедно поштујући их, у овом раду су и изведени чињенични налази/закључци. Утврђене чињенице и њихови односи, као што је констатовано, и јесу подлога без које филозофија историје нема основа и легитимитета да изводи своје судове.

Разоткривену суштину, сврху и вриједност означених политичких борби идентификоване у овом раду не негира ни стварност „у наредној епохи која смјењује ону довршену” 1918. године – што је „кључ за разумјевање” протеклих догађаја у филозофији историје. Напротив, потврђује их. То казује укупност три сета чињеница.

(1) Циљ борбе униониста, познатих под именом „клубаши”, вођене од 1903. до 1918. године, потпуно је остварен 1918. године – ликвидирана је држава Црна Гора, њена територија присаједињена је држави Србији и одлуком Србије укључена у тада створену државу Срба, Хрвата и Словенаца. Тиме је довршена епоха која је предмет посматрања и разумјевања у овом раду.

(2) У „епохи која је замијенила епоху довршену” 1918. године остварење тог циља у ситуационом слиједу догађања резултирало је стањем – а налази у стању „у наредној епохи” су „кључ за разумијевање” филозофије историје – које не одликује ни демократија, ни напредност, ни просперитет, ни прогрес. До стања у којем су Црној Гори и народу Црне Горе одузети субјективитет, право да одлучује о себи, право на црногорску културу, на црногорско национално биће.

Одузето им је право на своје и себе. Одузете су им, дакле, цивилизацијске вриједности без којих нема слободе за један народ. Црногорцима је одузето и име у културном, државотворном и националном смислу.

(3) Ликвидација државе Црне Горе на начин учињен од униониста 1918. године и са непорециво унионистичким циљем донијела је – непосредно и консеквенцама које је та ликвидација произвела код других југословенских народа – разарајуће пукотине у темељима тада створене државе Срба, Хрвата и Словенаца. Пукотине које су један од битних чинилаца њене нестабилности, неслоге и раздора у њој, вршења војног терора на територији Црне Горе, унитаристичких пресија на бројним просторима створене државе, са кулминацијом 1929. године завођењем диктатуре, са резултатом који је присилио на њено прекомпоновање 1939. године на принципима супротним унионистичким циљевима и произвео набоје који су послје распада државе 1941. године довели и до оружаних борби између припадника југословенских народа. У Црној Гори настављање унионистичке оријентације је један од чинилаца међу изазовима братоубилаштва.

Овдје казано довољно освјетљава пуноћу импровизације твдњи да филозофија историје – које и *нема* конституисане за епоху прве двије деценије XX вијека на територији Црне Горе и југословенским просторима – може одузети истинитост чињеничним налазима/закључцима утемељеним на научно утврђеним чињеницама и њиховим односима, на „историјској фактографији”, на „фактима дешавања”, из њих досљедно изведеним, садржински и научно методолошки.

Неотклоњиво намеће и питања: (1) да ли су аутори означених тврдњи, прије него што су их исказали, заиста продубљено промишљали о филозофији историје, њеном предмету, њеним „кључевима разумијевања” стварности, научним капацитетима и обавезама, и (2) да ли су тврдње свјесна псеудонаучна прича историчара идеолошки детерминисаних када је у питању оцена предметних дешавања у Црној Гори, интересно мотивисана да се спријечи научно утемељена детронизација дуго владајућих историографских намета пристрасно писаних и садржински обликованим супротно историјским чињеницама и њиховим односима или су нови облик тврдокорне имуности на чињенице, у психолошком погледу искључивост која је производ несигурности или неспособност да се одлучно превазилазе стара увјерења и духовна заробљеност упркос евидентних чињеница које их аргументовано побијају?

О ДОПРИНОСУ КЊАЗА/КРАЉА НИКОЛЕ ОСТВАРЕЊИМА У ЦРНОЈ ГОРИ
ЗА ВРИЈЕМЕ ЊЕГОВЕ ВЛАДАВИНЕ И ИСТОРИЈСКОЈ ВРИЈЕДНОСТИ
ТОГ ДОПРИНОСА

Сва означена и друга историјски вриједна остварења за вријеме владавине књаза/краља Николе I Петровића Његоша резултат су великих прегнућа народа Црне Горе, свих стваралаца и тадашњих државнички креативних чинилаца у њој и предводничко подстицајног и усмјеравајућег дјелотворног дјеловања књаза/краља Николе I Петровића Његоша, исказиваног ријечу, личним чињењима, одлукама. Чињењима и одлукама државничким, војно-командним, политичким, међународним, организационим, просвјетно-културним. Без којих не би било многих од констатованих вриједних остварења. Не би било ни *Ойшиџе* имовинског законика за Књажевину Црну Гору без далековидости иницијативе књаза Николе и његове државничке мудрости да у великом сиромаштву и уз велика одрицања створи материјалне и организационе услове за његову израду у деценијском трајању. Не би било ни Устава од 1905. године и њиме успостављеног парламентаризма. Јер, његова је иницијатива да се донесе Устав, организовао је рад да се изради, он га је донио и прогласио. Његови су одређење и одлука да се држава Црна Гора уздигне на ранг краљевине и успјешно остварење тог одређења, укључујући и постизање да то прихвате и решпектују међународни чиниоци. Његова је иницијатива за државне реформе 1879. и 1902/3, организовање стварана услова за њихову реализацију, примјену Општег имовинског закона, остваривање Устава, доношење закона којим су, на основу и у оквиру Устава, створен цјеловит, заокружен правни поредак Црне Горе и ограничена власт.

Без његове одлучности и његовог предводништва не би била успјешно спријечена до 1914. године деструктивна усмјереност униониста („клубаша“) да ликвидирају црногорску државу.

Доношењем Устава за Књажевину Црну Гору од 1905. године, уобличавањем његове концепције и садржине и утицајем да се створе услови за његову имплементацију у животу, књаз Никола I Петровић Његош испољио је способност да дубоко сагледава историјску ситуацију, перспективне процесе у њој, могућности које она пружа, њене захтјеве, њена оганичења, да открива налоге које ситуација исијава, да на основу тога одлучно пројектује визије и доноси одлуке сагласне интересима и потребама државе Црне Горе и њеног народа. Способност да одлуке уобличава на линији тадашњих цивилизацијских европских токова и перспективне европске и балканске духовности, самјеравајући их и са потребама и императивима црногорске стварности. Потврдио је државничку храброст, будући је црногорско друштво тада у много чему било и претполитичко. Испољио се и као европејац по државничком схватању улоге и значаја устава за јачање државе и по интелектуалној ширини. Јер, Устав је модернизовао државу Црну Гору, тиме

је ојачао и тако постао брана која је унионистима отежала да ликвидирају Црну Гору. Потврдио је своју особину владара да владарску функцију врши са личним преузимањем историјске одговорности за одређена у рјешавању државних послова. И по начелу: „Када кола заглибе, треба запети и извући их из глиба, а не чинити најлакше – махати канџијом”. Све то добија већи значај и има већу вриједност када се све то стави у контекст тадашњег стања у Црној Гори и њеног положаја у тадашњем сплету односа на Балкану. Да су прве двије деценије XX вијека историјски судбоносно и преломно вријеме за државу Црну Гору, за њен опстанак.

ТРИ ВРСТЕ ВЛАДАРСКИХ ГРИЈЕХОВА КЊАЗА/КРАЉА НИКОЛЕ I

Укупност изнесних чињеница казује да су апсолутно доминатна успешна и прогресивна државничка чињеница и остварења књаза/краља Николе I Петровића Његоша у периоду од шест деценија његове владавине Црном Гором. И да је громадан и историјски прогресиван његов допринос развојном успону и очувању црногорске државе. То му и одређује историјско мјесто у укупној историји Црне Горе. Са тог мјеста га не може помјерити или истиснути ни чињеница да су нека од тих остварења постигнута и с ауторитарним поступањима или испреплетано са његове три врсте владарских гријехова које је такође учинио.

Научна објективност, међутим, обавезује да се гријехови не прећуткују, па ни у јубиларним приликама. Зато и о њима битно.

1. Са најдуготрајним негативним посљедицама је владарско огријешење књаза/краља Николе I Петровића Његоша учињено његовим допуштањем да у садржини планова и програма образовања у држави Црној Гори „најмање буду заступљени наши народни интереси, наша прошлост и наши циљеви” – како је у име тадашње Владе Црне Горе министар просвјете и црквених послова исказао на сједници Црногорске народне скупштине, одржаној 24. новембра 1907. године.⁴² И што је у њиховој садржини „вјерском

---

⁴² Тадашњи министар просвјете и црквених дјела, Јован Пламенац, на тој сједници, констатујући да су образовање и васпитање омладине „најглавнија артерија у организовању државе”, најављујући промјене дотадашњих планова и програма образовања у Црној Гори, поред осталог, рекао је и ово: „Треба схватити развитак нашег народа, потребу и циљеве у појединим развојним етапама” и дати „образовалистима нови наставни план”... „У нашем наставном плану и програму најмање су били заступљени наши народни интереси, наша прошлост и наши циљеви. Тај план није био довољно националан”. Чињеница да се иста мисао исказује и у садашњости, готово 100 година послје овог његовог исказа, доказ је да није било промјена којима би се остварио још тада најављени циљ.

У истом исказу Пламенац је рекао и сљедеће: Наша омладина школована у иностранству „није у стању, с малим изузетком, да потпуно схвати жеље и потребе својега народа када се врати у домовину”... „Васпитање у иностранству и није на истом заједничком

ознаком”, не повлачећи разлику између православља и српства, замагљено и искривљено приказivano црногорско историјско-културно и народносно биће. Гријех је у томе што је тиме стварана културна и духовна матрица за разарање црногорске самобитности, културе и националне свијести и за уназађивање црногорске државности. Што је тиме сијао сјеме за трајније подривање црногорске државе.

Величину и тежину тог државничког гријеха одређује чињеница да је образовање артерија којом пулсира живот и да су резултати образовања круцијално битан чинилац уобличавања духовног бића сваке државе и осигурања трајања њеног опстојања. И чињеница да је тиме посијано сјеме из којег се све до сада, дуже од једног вијека, рађају усмјерења која подривају и стабилност и сигурност опстојања црногорске државе, културе, нације.

2. Другу врсту државничког гријеха књаза (не и краља) Николе I Петровића Његоша чини његова неутемељена и нереална визија себе као стуба „око којег се ће се окупити цио Балкан”, „као легитимног насљедника Душанова царства” и на томе заснована његова претензија да буде „цар на Балкану” или бар владар Србије и Црне Горе. Визија и претензија које је исказивао, политички и пјеснички, готово пуне четири деценије. Којима се руководио приликом уобличавања битних садржаја укупне државне политике и које је издизао на раван владарске идеологије и државне идеје. Саставни дио те визије је и његово „идеолошко српство”. Његово чињенички неутемељено схватање, без утврђивања да ли је то историјски тачно или не, да су Црногорци „слободни дио српског народа” и да је Црна Гора „непокорени дио Душаног царства”. Схватање које је почео исказивати још за вријеме гимназијског школовања у Паризу, о чему свједочи тадашња његова пјесма под насловом *Пијмо вино*, у којој позива за ослобођење Призрена („*Сви њређнимо њођинуиџи/Призрен мора биџи наш!*”).

Опсједнут том визијом и претензијом, Црној Гори је давао превелику и нереалну улогу Пијемонта на Балкану, „природног политичког језгра” стварања, на рушевинама Отоманског царства, будуће државе српског на-

земљишту за све, него су једни васпитавани у Италији, други у Њемачкој или Француској, други опет у Русији или Србији, итд. Дошавши у земљу, не постоји међу том омладином никакве везе до могуће везе младалачког доба година, али ријетко се опажа да постоји довољна веза духовна међу том нашом омладином”. Зато се њихове мисли не спајају и у „једном заједничком циљу не упућују”. Разумљиво је стога „зашто се један дио наше омладине расуо и пошао оним путем којим не би пошао да је на нашем земљишту школован и образован”. ....„Књажевска влада је то добро схватила”. (*Сџенођрафске биљешке* са сједница Црногорске народне скупштине, одржаних 1907/1908. године, страна 124).

Велико значење имају ове констатације за сагледавање и разумијевање међусобних конфликта ондашњих школованих посланика у Црногорској народној скупштини и њихових конфликта са тадашњом црногорском реалношћу.

рода која би обухватала Србију, Црну Гору, Херцеговину, Босну, дио Далмације, Стару Србију, Македонију. И себи такође превелику и нереалну улогу „балканског Виктора Емануела”, како је писао руски конзул у Дубровнику Константин Петковић; „првјенство” на пријесто те државе, на пријесто „сједињеног српства”, испред Обреновића. Визије и претензија, владарске идеологије и државне идеје, концепцијски и садржински ојачаване у не малој мјери и под утицајем руских обмана (давање наводне „сабље Неманића” и друго) након погоршања односа Србије и Русије крајем шездесетих година.

Тим својим: „идеолошким српством”, визијом и претензијама, књаз Никола I Петровић Његош, без осјећаја за реалност, прилагођавао је садржину и циљ државне политике све до 1903. године. Из чињеница се види да их је прилагођавао са резултатом који се своди на опредјељење: снажити црногорску државу да би створила пут свог нестанка; црногорска држава трајаће привремено, до распада Отоманске империје на Балкану и сједињења, на њеним рушевинама, „ослобођеног српства”. Њено снажење, дакле, као „средства” да се постигне жељени циљ – његово владарство „државом сједињеног српства” !

Та његова владарска идеологија, државна идеја, лична амбиција, искривљивала је национални/народносни идентитет црногорске државе и црногорског народа. Уносила је у духовност Црне Горе не само свијест о привремености постојања посебности црногорске државе него и политичке и идеолошке садржаје који су потирали црногорску културну и националну посебност.

Негативне посљедице тога трају све до сада, наносећи велику штету црногорској државности, култури и националном бићу црногорског народа. Зато је то велики гријех књаза Николе I Петровића Његоша.

Идеолошко „српство”, концепцију привремености црногорске државе и државности, књаз Никола I Петровић Његош напустио је тек 1903. године, када је постало непорециво да нема никакве шансе да буде на „српском пријестолу” „сједињеног српства”. *Тада је њреокренуо садржину своје државне идеје*. Дотадашње опредјељење о привремености црногорске државе замијенио је опредјељењем да се у Црној Гори стварају државне институције и правни поредак државе усмјерене на трајно постојање. Најодлучније и најјасније то је исказао замјеном своје упорно брањене одлуке да Црна Гора не треба да доноси свој устав, одлуком да се он донесе по врло убрзаном поступку и доношењем Устава за Књажевину Црну Гору 1905. године. Његовим одлучним и истрајним супротстављањем унионистичком, „клубашком” дјеловању, напријед приказаном, упереном да се ликвидира држава Црна Гора и њена територија присаједини Србији. И његовом каснијом замјеном свог ранијег усмјерења о сједињењу Црне Горе и Србије, опредјељењем и захтјевом да Црна Гора има свој државни субјективитет у процесима државног повезивања са Србијом (предлози о њиховој унији) и са другим југословенским земљама (федеративни принцип уједињења 1918).

Тај његов преокрет кључне садржине државне идеје, коју је владалачки обликовао и реализовао, историјски је утемељен, сагласан је са црногорском историјом и њеним историјским и цивилизацијским правима, са црногорским културним, националним и државним бићем. Изузетно је вриједан, прогресиван. Али, њиме нијесу отклоњени, нити их је било могуће отклонити, сви плодови изникли из идеологије и политике коју је ширио пуне четири деценије. Зато констатовани извршени преокрет не брише и не може брисати од њега учињени гријех према Црној Гори.

3. Трећу врсту државничких гријехова књаза Николе I Петровића Његоша чини његово допуштање, можда и невидљиво посредно подстицање, да присталице одбране независности црногорске државе у неколико мјеста у Црној Гори, злоупотребљавајући заставу легалне и легитимне одбране црногорске државе од организованих екстремних унионистичких чињења и завјера уперених против њеног опстојања, постану реваншистичке „неодговорне гомиле”, које су учиниле и радње којима је гажена граница одбране и одбрана прерасла у психичко и физичко насиље према појединим члановима и присталицама униониста, „клубаша”, у нелегална разарања њихових материјалних добара.⁴³ Највише таквих радњи учинили су у изборним процесима од марта до октобра 1907. године.⁴⁴

⁴³ Разорена је штампарија у којој је штампан лист *Народна мисао*, незванично гласило „клубаша”; разрушене су: кафана М. Јовановића на Цетињу, породична кућа посланика Народне странке др М. Марушића, у Даниловграду; спаљена кућа Божовића у Пиперима; „похарана” кућа Ј. Радовића, у Мартинићима; плијењено и поклато стадо посланика Народне странке С. Пилетића; вербални конфликт (око изјаве представника власти да политичке странке не могу кандидовати лица за посланике) посланика Народне странке, знаменитог војводе Лазара Сочице, са представницима локалне власти у Пиви, искоришћен је да се он ухапси и осуди на годину дана затвора и тако спријечи његов поновни избор за посланика; затварани су по неколико дана дотадашњи посланици Ј. Тошковић и Ј. Бакић; неколико посланика Народне странке пријетњама и другим чињењима доведено је у ситуацију да емигрирањем из Црне Горе обезбјеђују сигурност за себе. Међу њима су и: др М. Марушић, С. Шобајић, Б. Гардашевић, А. Радовић, В. Ћулафић. Тиме и томе сличним чињењима, Народна странка је крајем септембра 1907. присиљена да се повуче из изборних активности „да се не би догодиле веће невоље”.

⁴⁴ Приказана чињења ваља цијенити по томе каква јесу, без обзира на постојање или непостојање сличних чињења у окружењу. Ипак, ради разумијевања *ондашњег времена*, констатујем да је и у другим државама почетком XX вијека било насиља од власти или са подршком власти према актерима другачије политике, а без одговорности насилника. Илуструјем то са неколико примјера из Србије. Током лета 1906. у Србији полиција је разорила штампарију која је штампала лист *За оштраџину*. Наоружни официри су почетком 1907. године на Теразијама напали двојицу опозиционих посланика. Једног су ранили. Рањени посланик је 4 године касније обавијестио Скупштину Србије да од суда „још није добио никакав одговор на тужбу против нападача и да је један од њих

Није искључено, иако за то нема поузданих доказа, да су поједини челници политичке групације „праваша” у односним мјестима самовољно организовали ова чињења. И да су то чинили из личних властодржачких интереса, у циљу очувања својих стечених позиција у власти, а не уз сагласност или по захтјеву државног врха. Лични интереси и личне позиције извршилаца и не могу се искључити код чињења било којег носиоца функције власти и претендента на власт.

Природа тадашњег система власти и стварна позиција књаза Николе у систему, међутим, више чине вјероватним да се све то није могло догађати без његовог прећутног или изричитог допуштења. На то упућује и чињеница да никога од непосредних извршилаца тих радњи надлежна власт није позвала на одговорност. Зато се та чињења и чињеница да су извршиоци остали без одговорности по закону, морају уврстити у гријех књаза Николе.

Његов гријех за односна чињења не искључују и не могу искључити околности које су их узроковале и пратиле, иако узрочно-посљедична анализа ових чињења поуздано доказује да су непосредно повезана са деструктивним крајностима чињеним са циљем остваривања унионистичке политичке оријентације. Да су изазвана дјеловањем на линији униониста, „клубаша”. То казује и временско поклапање и временски слијед једних иза других. Насиља припадника „праваша” у току 1907. године чињена су управо у вријеме када су унионисти, „клубаши”, набављали и преносили бомбе ради њихове употребе у обрачуна са књажевом групацијом, о чему су, напријед приказане и друге чињенице тако упућују, стизала парцијална обавјештења истакнутим припадницима групације „праваша”. Узрокована су и изазвана, дакле, завјереничким и другим чињењима екстремних униониста, „клубаша”, усмјереним на деструкцију и ликвидирање црногорске државе.

То, међутим, само казује зашто су се десила, а не оправдава их. Самостално ни то не казују, већ повезано с чињеницом да је у Црној Гори тада дјеловало традиционално црногорско војничко искуство које је упућивало да побједу, а са њом уважавање и признање доноси само одстрањење противника са свог терена и његово потпуно материјално разарање,⁴⁵ и са

унапређен у међувремену”. И у Крагујевцу је исте године од полиције рањен један опозициони посланик. Два политичка затвореника, противника режима у Србији, убијена су, у кругу затвора, у присуству министра унутрашњих послова, 16. септембра 1907. године. Поводом интерпелације, министру је изгласано повјерење у Скупштини. „Четрдесет оштрих сабаља” потпис је на пријетећим писмима упућиваним критичарима власти, у којем је, поред осталог била и порука: „Имај на уму да чизма влада по највишем овлашћењу”. Власт је ћутала о свему томе. И тако даље. (О овоме видјети: Олга Поповић – Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, Београд 1998, стр. 323-329).

⁴⁵ Усмјерење да се противник потпуно уништи гајено је као врлина у Црној Гори у континуираним борбама против поробљивача у току више вјекова. Борбама у којима је

чињеницом да је тада постојала, историјски утемељена, изразито велика оданост Црногораца својој држави, својој Отаџбини. Спој узрочности и идентификоване двије чињенице и чине реалитет који неразборитим, нетолерантним, осветољубивим, а такве није тешко наћи у обрачунима, одузима способност да чојствено одређују границу одбране и одбаце чињења која излазе из оквира одбране и надограђују је суровим, окрутним насиљем, безобзирним односом према политичком противнику.

Одбрана државе од њеног уgroжавања и спада у ону врсту одбране која никада и нијде у свијету није сабијена, без изузетка, у оквире права, правде и стандардних одбрамбених граница. Када је ипак свуда и увијек, иа све до данашњег дана, нема разлога да се ипак видик не узме у обзир и када се оцјењују чињења којима је прекорачена одбрана државе Црне Горе у политичким борбама од 1905. до 1914.

Но, и када се сагледавају узрочно-последично, са видика двије идентификоване чињенице и стања у свијету, чињења којима је вршено насиље према припадницима унионистичке оријентације, „клубаша”, антидемократска су, нелегална и нелегитимна, за осуду су.

Наравно, овом квалификацијом односних чињења не потиरे се и не може се потријети или минимизирати историјска и цивилизацијска оправданост, вриједност и пуни легитимитет одбране црногорске државе, њеног државног, културног и националног црногорског идентитета и бића, од нелегалног и нелегитимног деструктивног чињења удружених црногорских студената политички организованих и индоктринаних у Београду, Народне странке у Црној Гори и њихових присталица, од униониста, „клубаша”. Одбране коју је организовао и предводио књаз/краљ Никола I Петровић Његош. Црногорска држава и њена легална и легитимна власт имали су то историјско и цивилизацијско право, као што га има, онда и сада, свака држава и свака легална и легитимна државна власт.

☞

ситуација захтијевала и диктирала уништење противника пошто-пото. То је доносило признања, углед, честољубље. Вјековима гајено као врлина, постало је саставни дио тадашњих схватања, менталитета и дјелујуће традиције Црногораца. То је чинило погодно тле за конституисање таквог политичког усмјерења и у међусобним политичким борбама. Ово је тада запазио, констатовао и на то указао аутор коментара у *Београдским новинама* број 143, од 25. маја 1907. године. У њему он поводом догађања на политичкој сцени Црне Горе констатује: „Једни се стављају на ову, а други на другу страну. Мало их је који хоће да оцене особине Црногораца. Што у другим земљама може да прође као привремена појава, у Црној Горе може да буде фатално...” „Црногорац који је увек само војник, видећи да му Устав допушта борбу и са унутрашњим противником, бориће се као војник: гледајући пошто-пото да савлада свако противљење и да својим делом, услед војничког честољубља, изазове допадање и признање”.

Academician Mijat Šuković

MONTENEGRIN MODERN STATE AND ITS DEVELOPMENTAL ASCENT
UNTIL 1914 – THE HISTORICALLY MOST IMPORTANT ACHIEVEMENT
IN FRUITS OF NATION-BUILDING ACTIVITY OF THE
PETROVIĆ-NJEGOŠ DYNASTY

Summary

Historically most important formation and achievement created in Montenegro during the fruitful statehood rulers' activity of the Petrović-Njegoš Dynasty is – Montenegrin modern state. Created in historical processes which were concluded in period from 1796 to 1803, continuously upgrading its statehood, culture, spirit and development, it was consolidated and strengthened until 1914.

Archbishops Danilo, Sava and Vasilije initiated the processes of creation of modern Montenegrin state.

During the rule of Petar the First Petrović Njegoš, by his own and acts of Montenegrin people, Montenegrin modern state was created. In its creation Peter the First Petrović Njegoš had a decisive contribution and role. In that regard, Peter the First is the creator of modern Montenegrin state. The process of creating the constituents of a state – territory, public, public authority – has been presented in details in the text.

By his his literary works, primarily „Mountainous Wreath”, through confronting the tales of literary figures of different character, observing the universe and human, different philosophies and points of views, equal at the starting point in their mutual confrontations, Petar the Second Petrović Njegoš identified the system of Montenegrin traits and characteristics, Montenegrin self consciousness and self sustainability, Montenegrin mentality, Montenegrin national and total being. Thus he impressed in conscience of Montenegrin people, in Montenegrin soul, a spirit of their national being, identity and individuality, oriented and directed people, the Montenegrin people, the Montenegrin state. Without his identification and affirmation of Montenegrin self consciousness and self sustainability, Montenegrin identity, state, cultural and national, Montenegro could not have been what it had been nor could it presently be what it is.

Prince Danilo separated secular from the religious power, vested in one person during the rule of his predecessors. He took over only the secular power, and provided for selection of person who would take over the religious power in Montenegro according to the canonic rules. He gave to Montenegrin state nominal state rank – Principality and managed to have that rank be recognized by other states. He strengthened the unity of the state. He upgraded its legal order by passing (1855) *The General Law on Property*, which introduces all essential social relations. He introduced custom duties, obligation of paying the tax. He modernized the army. He is a runner of the famous victorious battle of Montenegrin Army (1858) at Grahovac, on grounds of the results of which the territory of Montenegro was significantly extended and achieved to have European countries treat Montenegro as an actually independent state.

Nikola the First Petrović Njegoš is the seventh and the last ruler from the Petrović Njegoš dynasty. During his rule Montenegrin state experienced flourishing. Its organization was upgraded and modernized. It was internationally recognized (1878) also by

the states that had not been recognizing it by that time. In its capital 13 states instituted their embassies or missions. It was territorially significantly extended. It was constitutionally arranged – Parliamentary system of authority was organised. By the Constitution citizens were granted that time's European list of rights and freedoms. It was more completely legally arranged with 76 laws passed in a parliamentary manner. The state was elevated to the rank of Kingdom (1910). The educational, cultural and spiritual life in the state were improved. Survival of Montenegrin state was defended from illegitimate and illegal unionist destruction (1905-1911) directed towards the liquidation of Montenegrin state and annexation of its territory to the state of Serbia.

The end of his rule is the end of that time's Montenegrin state and disappearing of statehood effective and meritorious dynasty Petrović Njegoš (1918).